

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Psichologijos institutas

Daumantas Ališauskas

Teisės psichologijos studijų programa

Magistro darbas

**Jaunų suaugusiųjų psichopatiškumo, emocinio sąmoningumo ir
proaktyvios bei reaktyvios agresijos sąsajos**

Darbo vadovas: doc. dr. Alfredas Laurinavičius

Vilnius, 2025

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
PAGRINDINĖS SĄVOKOS	5
PRATARMĖ	6
1. Įvadas.....	8
1.1. Psichopatiškumo samprata ir vertinimas	8
1.2. Agresijos samprata ir vertinimas	12
1.3. Emocinio sąmoningumo samprata ir vertinimas	17
1.4 Emocinis sąmoningumas, psichopatiškumas ir agresyvumas.....	23
1.5. Tyrimo tikslas, klausimai ir uždaviniai	26
2. TYRIMO METODIKA	27
2.1. Tyrimo dalyviai	27
2.2 Tyrimo instrumentai.....	28
2.3. Tyrimo eiga.....	31
2.4. Duomenų analizė.....	31
3. TYRIMO REZULTATAI	32
3.1. Psichopatiškumo, emocinio sąmoningumo, agresijos skirtumai tarp vyrų ir moterų	32
3.2. Psichopatiškumo, emocinio sąmoningumo, proaktyvios ir reaktyvios agresijos, lyties, amžiaus sąsajos	34
3.3 Proaktyvios ir reaktyvios agresijos prognostiniai veiksniai.....	37
4. REZULTATŲ APTARIMAS	39
4.1. Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos ateities tyrimams	43
IŠVADOS.....	45
LITERATŪRA.....	46
PRIEDAI.....	57
1 Priedas. Proaktyvios-reaktyvios agresijos klausymyno faktoriaus analizės rezultatai	57
2 Priedas. Informuoto sutikimo forma.....	57

SANTRAUKA

Ališauskas, D. (2025). Jaunų suaugusiųjų psichopatiškumo, emocinio sąmoningumo ir proaktyvios bei reaktyvios agresijos sąsajos. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas. 58 p.

Tyrimo tikslas buvo įvertinti ryšius psichopatijos bruožų, emocinio sąmoningumo bei proaktyvios ir reaktyvios agresijos jaunų suaugusiųjų imtyje. Tyrime dalyvavo 154 jauni suaugusieji, iš jų 48 vyrai ir 106 moterys. Dalyvių amžius svyravo nuo 18 iki 30 metų (vidurkis – 23,53 m., SD = 2,99). Vyrų amžiaus vidurkis buvo 24,35 (SD = 3,13), moterų – 23,15 (SD = 2,87). Psichopatiškumas vertintas Triarchinės psichopatijos klausimynu (TriPM), emocinis sąmoningumas buvo vertinamas Emocinio sąmoningumo lygių skale (LEAS), o agresija proaktyvios ir reaktyvios agresijos klausimynu. Reaktyvi agresija buvo statistiškai reikšmingai susijusi su nesivaldymo ir beširdiškumo komponentais. Proaktyvi agresija buvo reikšmingai susijusi su beširdiškumo ir nesivaldymo komponentu. Pasipūtimo komponentas nebuvo susijęs nei su proaktyvia nei su reaktyvia agresija. Emocinio sąmoningumo rodikliai nebuvo reikšmingai susiję nei su proaktyvia, nei su reaktyvia agresija. Regresinės analizės rezultatai parodė, kad tiek proaktyvią, tiek reaktyvią agresiją reikšmingai prognozavo beširdiškumo ir nesivaldymo komponentai. Emocinis sąmoningumas prognozėje nebuvo reikšmingas. Regresinės analizės rezultatai taip pat atskleidė, kad nesivaldymą ir beširdiškumą pranašuoja, tiek proaktyvi, tiek reaktyvi agresija, o beširdiškumo komponentą vyrų lytis bei emocinis sąmoningumas.

Raktiniai žodžiai: proaktyvi, reaktyvi agresija, psichopatija, emocinis sąmoningumas, jauni suaugusieji

SUMMARY

Ališauskas, D. (2025). *The relationship between psychopathy, emotional awareness, and proactive and reactive aggression in young adults*. Master's thesis. Vilnius: Vilnius University. 58 p.

The aim of the study was to examine the relationships between traits of psychopathy, emotional awareness, and proactive and reactive aggression in a sample of young adults. The study included 154 participants, of whom 48 were men and 106 were women. Participants were between 18 and 30 years old ($M = 23.53$, $SD = 2.99$). The average age of men was 24.35 ($SD = 3.13$), and of women – 23.15 ($SD = 2.87$). Psychopathy was assessed using the Triarchic Psychopathy Measure (TriPM), emotional awareness was measured using the Levels of Emotional Awareness Scale (LEAS), and aggression was evaluated using the Proactive and Reactive Aggression Questionnaire. Reactive aggression was statistically significantly associated with the disinhibition and meanness components. Proactive aggression was significantly associated with the meanness and disinhibition components as well. The boldness component was not related to either proactive or reactive aggression. Indicators of emotional awareness were not significantly related to either form of aggression. Regression analysis showed that both proactive and reactive aggression were significantly predicted by the meanness and disinhibition components, while emotional awareness was not a significant predictor. The regression results also revealed that both proactive and reactive aggression significantly predicted disinhibition and meanness, whereas the meanness component was additionally predicted by male gender and emotional awareness.

Key words: proactive aggression, reactive aggression, psychopathy, emotional awareness, young adults

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Psichopatija – laikoma kompleksiniu psichopatologiniu sindromu, kuriam būdingi nuolatiniai elgesio, emocijų ir tarpasmeninių santykių sutrikimai. Ji pasireiškia emociniu atšalimu, empatijos stoka, impulsyvumu bei polinkiu į antisocialų elgesį ir laikoma asmenybės bruožų visuma, lemiančia deviacines sąveikos su aplinka formas (Patrick et al., 2009).

Psichopatiniai bruožai (arba psichopatiškumas) – tai individualūs asmenybės komponentai, pasireiškiantys tokiais specifiniais požymiais kaip emocinis šaltumas, empatijos stoka, manipuliatyvumas, impulsyvumas, egocentiškumas ir atsakomybės vengimas. Šie bruožai atspindi fenotipinius psichopatijos aspektus ir gali būti išreikšti skirtingu intensyvumu: nuo subklinikinio, socialiai prisitaikančio elgesio iki klinikinio lygmens, susijusio su ryškiais tarpasmeninio ir elgesio funkcionavimo sutrikimais (Patrick et al. 2009).

Emocinis sąmoningumas – socialinis-emocinis įgūdis ar gebėjimas įvardinti ir apibūdinti savo ir kitų emocijas (Lane & Smith, 2021).

Agresija – tyčinis elgesys, kurio tikslas sukelti žalos kitam asmeniui, nenorinčiam būti sužalotam (Baron & Richardson, 1994; Bushman & Huesmann, 2010).

Proaktyvi agresija – tikslinga, sąmoninga ir iš anksto suplanuota agresija, kai elgesys naudojamas kaip priemonė pasiekti (Bushman & Anderson, 2001).

Reaktyvi agresija – impulsyvus, emocijomis paremtas atsakas į provokaciją ar grėsmę, kuriam būdingas mažas savikontrolės lygis (Bushman & Anderson, 2001).

Jauni suaugusieji – asmenys, kurių amžius paprastai svyruoja nuo 18 iki 30 metų. Šis gyvenimo tarpsnis žymi perėjimo laikotarpį, kuriam būdingas didėjantis savarankiškumas, tapatybės paieškos ir suaugusiųjų vaidmenų, tokių kaip mokymasis, darbas ar artimi santykiai, prisiėmimas (Arnett, 2015).

PRATARMĖ

Psichologijos mokslas vis aktyviau tyrinėja individualius skirtumus, kurie daro įtaką žmogaus elgesiui, emociniam ir socialiniam funkcionavimui. Tarp tokių skirtumų vis dažniau atsiduria psichopatiniai asmenybės bruožai, kurie yra kompleksiniai, įvairiapusiai ir dažnai klaidingai suvokiami. Neretai psichopatiškumas siejamas tik su kriminaline elgsena ar patologija, nors šie bruožai gali reikšti ir daug subtilesniais, kasdienybėje nepastebimais ar normalizuotu būdu, nors elgesys gali būti socialiai kenksmingas (Benning et al., 2018; Skeem & Cooke, 2010). Toks supaprastintas požiūris ne tik riboja visuomenės supratimą, bet ir trukdo pačiam asmeniui atpažinti šių bruožų raišką savyje. Psichopatiškumas nėra tik kraštutinumas, patologija, tai asmenybės dalys, bruožai, kurie gali pasireikšti įvairiu intensyvumu ir formomis kiekviename iš mūsų (Blackburn, 2007).

Ypatingai aktualu tirti psichopatiškus bruožus jaunų suaugusiųjų tarpe. Asmenų, kurie dar formuoja savo tapatybę, aktyviai įsitraukia į socialines sąveikas ir ieško savo vietos visuomenėje. Tai gyvenimo laikotarpis, kuriam būdinga ne tik savarankiškumo augimas, bet ir padidėjęs emocinis jautrumas, socialinių vaidmenų kaita bei nuolatinė būtinybė priimti sprendimus (Arnett, 2000; Arnett, 2015). Tokios sąlygos sudaro terpę, kurioje individualūs psichopatiniai asmenybės bruožai, tokie kaip impulsyvumas, neatsakingumas, priešiškus, pyktis, dominuojantis elgesys, rizikingumas, drąsa, šaltumas, žiaurumas ar empatijos stoka, gali ypač ryškiai paveikti žmogaus elgesį. Šiame kontekste svarbu suprasti, kaip tokios savybės susijusios su reakcijomis į stresines situacijas, gebėjimu palaikyti santykius bei elgesio reguliacija kasdienybėje.

Vienas iš veiksnių, galinčių lemti šių bruožų poveikį elgesiui, yra emocinis sąmoningumas. Emocijos daro tiesioginę įtaką žmogaus gebėjimui reguliuoti savo elgesį, o ypač susidūrus su stresu ar tarpasmeniniais konfliktais. Sąmoningas emocijų atpažinimas, supratimas ir įvardijimas leidžia išlaikyti savikontrolę, o jų stoka dažnai veda prie automatinių, neadaptivių elgesio reakcijų, tokių kaip impulsyvumas ar agresija. Todėl emocinis sąmoningumas laikomas vienu pagrindinių savireguliacijos komponentų ir jis padeda ne tik prisitaikyti prie sudėtingų situacijų, bet ir priimti apgalvotus, socialiai priimtinius sprendimus (Robertson et al., 2012).

Agresija, kaip reiškiny, taip pat kompleksiška, ji gali būti tiek planuota ir tikslinga (proaktyvi), tiek kylanti iš afekto, pykčio ar atsako į provokaciją (reaktyvi) (Bushman & Anderson, 2001). Šių skirtingų formų išskyrimas leidžia tiksliau suprasti, kaip įvairūs

asmenybės bruožai, įskaitant psichopatiškumą, gali paveikti elgesį. Gilinimasis į agresijos formas tampa būtinas siekiant atpažinti, kokie veiksniai lemia skirtingus agresyvaus elgesio būdus, tai svarbu tiek prevenciniu, tiek savęs pažinimo požiūriu. Toks pažinimas ypač aktualus jaunų suaugusiųjų grupėje, kuri, susidurdama su intensyviomis socialinėmis patirtimis, dažnai dar tik mokosi konstruktyviai reguliuoti savo emocijas ir elgesį.

Šiame darbe siekiama analizuoti psichopatinių asmenybės bruožų, emocinio sąmoningumo ir skirtingų agresijos formų tarpusavio sąsajas jaunų suaugusiųjų imtyje. Tyrimas yra grindžiamas prielaida, kad šie psichologiniai aspektai gali turėti reikšmingos įtakos elgesio savireguliacijai ir socialinei adaptacijai. Tikimasi, kad gauti rezultatai prisidės prie gilesnio šių reiškinių supratimo psichologijos moksle ir taip pat turės praktinę vertę, kuri geriau padės atpažinti rizikos veiksnius ir stiprinti psichologinį sąmoningumą, tiek individualiame, tiek visuomeniniame kontekste.

1. Įvadas

1.1. Psichopatiškumo samprata ir vertinimas

Žodis „psichopatija“ sudarytas iš graikiškų žodžių *psychē*, reiškiančio „sielą“ ir *pathos*, kurio reikšmės yra „kančia“ arba „jausmas“. Psichopatijos supratimas ėmė formuotis dar XIX amžiaus pradžioje, kai prancūzų psichiatras Philippe Pinel susidūrė su pacientais, kurie elgėsi destruktiviai ir impulsyviai, tačiau nerodė tipinių psichikos ligų požymių. Jis šią būklę apibūdino terminu „*manie sans délire*“, kuris nusako psichinį sutrikimą, kuriam būdingi elgesio pokyčiai be mąstymo sutrikimų ar kliesių (Horley, 2014).

Hervey Cleckley laikomas vienu iš pirmųjų autorių, suformavusių konceptualų psichopatijos pagrindą, kuris turėjo įtakos vėlesniems teoriniams ir klinikiniais modeliams. Savo darbe „*Sveiko proto kaukė*“ (angl. *The Mask of Sanity*) (1941) jis aprašė pacientus, kurie, nepaisant iš pažiūros aukšto intelektualinio pajėgumo, socialinio prisitaikymo ir gebėjimo palikti teigiamą įspūdį, pasižymėjo esminiais emocinio bei moralinio funkcionavimo sutrikimais (Reid, 1988). Šie asmenys išsiskyrė prastu emociniu reagavimu, empatijos stoka ir nesugebėjimu užmegzti tvirtų tarpasmeninių santykių (Patrick, 2018). Cleckley pabrėžė, jog šie bruožai dažnai lieka nepastebėti pirminiame vertinime, nes psichopatiški asmenys geba prisidengti socialiai priimtino elgesiu (Patrick et al., 2009). Be to, Cleckley (1976) atkreipė dėmesį į tai, kad kai kurie šių bruožų turėtojai gali būti funkcionalūs ar net sėkmingi profesinėje veikloje, kas paskatino „sėkmingų psichopatų“ sampratos plėtimą, kuri bus plačiau aptarta tolimesniame dėstyme (Patrick et al., 2009).

Psichopatija, kaip klinikinis konstruktas, laikoma patologiniu sindromu, kuriam būdingas nuolatinis deviantinis elgesys, pasireiškiantis kartu su emociniu ir tarpasmeniniu atsiribojimu bei esminiais afekto ir savireguliacijos sutrikimais, tokiais kaip sumažėjęs emocinis reagavimas ir silpna elgesio kontrolė (Patrick et al., 2009). Psichologijos moksle psichopatija itin dažnai suvokiama bei apibrėžiama kaip asmenybės sutrikimas, kuris yra sudėtingas skirtingų žmogaus funkcionavimų aspektų darinys, apimantis daugybę žmogaus funkcionavimo dimensijų: tarpasmeninius santykių, elgesio, emocijų bei socialinius ypatumus (Hare & Neumann, 2009). Tarpasmeniniuose santykiuose asmenys turintys psichopatijos sutrikimą yra linkę būti valdingi, apgaulingi ir manipuliatyvūs, kadangi šiais bruožais jie siekia įtvirtinti savo dominavimą ir išlaikyti išorinę kitų žmonių kontrolę (Hare & Neumann, 2009). Emociškai jų vidinis pasaulis yra paviršutiniškas, jie nesugeba užmegzti gilių ryšių su kitais, išreikšti ar patirti empatijos, kaltės ar gailesčio, o šios tarpasmeninės ir emocinės savybės iš pagrindų susijusios su socialiai deviantiniu gyvenimo būdu, kuris pasižymi neatsakingumu,

impulsyvumu ir nuolatinio socialinių normų bei susitarimų nepaisymu (Hare & Neumann, 2005; Hare & Neumann, 2009).

Nors kai kurie autoriai psichopatiją laiko savarankišku klinikiniu reiškiniu, kiti ją vertina kaip antisocialios asmenybės subtipą, pasižymintį itin ūmia antisocialios elgsenos sutrikimo forma ir kuriam būdinga didesnė smurto rizika (Coid & Ullrich, 2010). Remiantis psichopatijos modeliais, kuriuose akcentuojama tiksliai apibrėžta psichopatijos sutrikimo forma, klinikinė psichopatija yra laikoma formalia medicinine diagnoze, atitinkančia griežtus diagnostinius kriterijus. Tuo tarpu kalbant apie sutrikimo išraiškos lygį, apimant ir subklinikinį lygį, aptariame psichopatiškumą. Tokiu būdu subklininiu kontekstu pasireiškiantys psichopatiniai bruožai, tokie kaip tarkime rizikingumas ar empatijos stoka, nors struktūriškai artimi ar net identiški klinikinės psichopatijos esminėms savybėms, pasireiškia silpnesniu intensyvumu ir socialiai adaptyvesnėmis formomis, nepasiekdami pilno diagnostinio slenkščio (Benning et al., 2018). Be to, subklininiu lygmeniu psichopatiški bruožai gali įgyti funkcionalų pobūdį. Tai atsispindi koncepcijoje apie „sėkmingą psichopatiją“, kai asmenys, turintys tokius bruožus (pvz., verslo lyderiai ar politikai), sugeba efektyviai manipuliuoti socialinėse situacijose ar užimti dominuojančias pozicijas, nepriklausomai nuo kriminalinio elgesio apraiškų, nors išlaikydami esminę psichopatinio charakterio, asmenybės esmę (Patrick et al., 2009). Šis skirtumas atskleidžia kontinuumo spektrą: nuo pilnai diagnozuojamos psichopatijos iki subklinikinio, kultūriškai „normalizuotų“ elgesio modelių, kurie dėl savo socialinio adaptyvumo dažnai lieka nepastebėti arba suvokiami kaip neišvengiami („normalūs“) asmenybės bruožai (Benning et al., 2018). Kiti autoriai taip pat teigia, kad asmenybės sutrikimai yra kraštutinė normalių asmenybės bruožų variacija, o psichopatija yra platesnis konstruktas, apimantis ir padedantis suprasti įvairius bruožus tiek sveikoms, tiek asmenybės sutrikimų turinčioms asmenybėms, todėl ji nėra specifinė asmenybės sutrikimo kategorija (Blackburn, 2007). Kiti mokslininkai mano, kad psichopatija yra aukštesnio rango konstruktas, apimantis kelias skirtingas sritis, kurios atspindi sutrikimus, susijusius su tarpasmeniniu funkcionavimu, kaip sukčiavimas, patologinis melas, emociniu funkcionavimu, pasižyminčiu beširdiškumu, atsakomybės vengimu, taip pat su gyvenimo būdu, kaip impulsyvumu, savanaudiškumu, neatsakingumu, bei nepakankama elgesio kontrolė ir nuolatinis taisyklės pažeidžiančiu elgesiu (Neumann et al., 2007).

Nors psichopatija dažnai siejama su nusikalstamu elgesiu, dauguma asmenų, išreiškiančių šiuos bruožus, neturi kriminalinio įrašo (Lilienfeld, 1994). Kiti tyrėjai teigia, kad psichopatija nėra kriminalinio elgesio neišvengiamas komponentas, o tik jo koreliatas (Skeem & Cooke, 2010). Galima manyti, kad ši sąsaja atsirado būtent dėl to, kad daugelį psichopatiją

tyrusių tyrimų atliko su tais asmenimis, kurie yra padarę nusikaltimus (Patrick, 2018; Skeem & Cooke, 2010). Ir kadangi istoriškai psichopatijos tyrimai daugiausia buvo orientuoti į įkalintų vyrų populiacijas, tai riboja galimybes apibendrinti rezultatus ir pritaikyti juos psichopatijos supratimui bei raiškai bendroje visuomenės populiacijoje, nepriklausomai nuo to, ar elgesys buvo kriminalinis, ar tiesiog pasireiškė kitais socialiai netinkamais būdais (Benning et al., 2018). Todėl poreikis tirti ne įkalintų asmenų grupes yra tik didesnis. Svarbu paminėti tai, kad psichopatiškumas nėra tiesiogiai siejamas su smurtiniu elgesiu (Skeem et al., 2011). Teigiama ir tai, kad vyrai pasižymi didesniu psichopatiškumo išreikštumu nei moterys, nors dauguma psichopatijos tyrimų buvo atlikta vyrų imtyse, tad moterų psichopatiškumo raiška iki šiol yra mažiau ištyrinėta (Cale & Lilienfeld, 2002; Rogstad & Rogers, 2008; Wynn et al., 2012). Bet kai kurie tyrimai atskleidžia, kad psichopatiškumo išreikštumas gali būti panašus tarp vyrų ir moterų, nors moterų psichopatinis elgesys dažniau siejamas su tarpasmeninių santykių disfunkcija, emociniu pažeidžiamumu ir nuo labiau konteksto (socialinės situacijos) priklausomu elgesiu (Miller et al., 2011; Nicholls & Petrila, 2005; Vogel & Lancel, 2016).

Kitas vienas reikšmingiausių bandymų kliniškai sistemizuoti ir konceptualizuoti psichopatijos bruožus buvo atliktas Robert Hare ir kitų tyrėjų, sukūrus PCL-R (Psychopathy Checklist-Revised) skalę (Brazil & Forth, 2016). Šios skalės pagrindu išryškėjo dvifaktoris modelis, apimantis du skirtingus simptomų klasterius: tarpasmeninius-afektinius bruožus (pvz., manipuliatyvumą, empatijos stoką) ir impulsyviai-antisocialinį elgesį. Šie faktoriai vėliau buvo interpretuoti kaip atitinkantys dvi skirtingas psichopatijos formas: pirminę, kuriai būdingas savanaudiškumas, beširdiškumas, manipuliatyvus elgesys ir prisitaikymas socialinėje aplinkoje, ir antrinę, kuriai būdingas impulsyvumas, emocinis nestabilumas, socialinis nerimas bei antisocialus elgesys (Patrick, 2018; Miller & Lynam, 2015). PCL-R skalė tapo pagrindiniu instrumentu psichopatijos vertinimui tiek klinikinėje, tiek teisinėje praktikoje ir paskatino gausybę empirinių tyrimų šioje srityje (Hare et al., 2018). Tačiau šis psichopatijos konstruktas neišskiria teigiamų prisitaikymo savybių, nes šie aspektai laikomi antraeiliais psichopatijos diagnostikai, dėl to ši skalė pirmiausia tinka psichopatijos, susijusios su antisocialiu ir nusikalstamu elgesiu (neadaptiviam elgesiui), vertinimui (Patrick, 2010).

Kiti autoriai, siekdami paaiškinti psichopatijos konstrukta, jį išskaido į šešis komponentus, grupes: prierašumo (*angl.* Attachment), elgesio (*angl.* Behavioral), kognityvinė (*angl.* Cognitive), dominavimo (*angl.* Dominance), emocijų (*angl.* Emotional) bei aš (*angl.* Self) (Cooke et al., 2012). Tačiau, šio psichopatijos koncepto trūkumas yra tas, kad jis yra per daug platus ir detalizuotas, todėl sunku nustatyti, kurie psichopatiškumo aspektai yra esminiai,

o kurie jam nebūtinai būdingi. Autoriai patys kritikuoja šį konstrukta, pabrėždami, kad modelis, paremtas psichopatijos kaip asmenybės surtikimo koncepcija, skatina gilintis į neigiamus psichopatiškumo aspektus, tuo pačiu aplenkiant ir nepakankamai įvertinant adaptyvias bei teigiamas asmenybės savybes (Cooke et al., 2012).

Vienas iš šiuolaikinių požiūrių, siekiant integraliau suprasti ir paaiškinti psichopatijos struktūrą, modelį, yra Triarchinis psichopatijos modelis (Triarchic Psychopathy Model, sutr. TriPM), kurį pateikė Patrick su kolegomis (2009). Šis modelis apima tris fenotipines psichopatijos dimensijas (komponentus), kurios leidžia apibūdinti bei integruoti skirtingus psichopatijos apibrėžimus, bruožus ir jų pasireišimo formas, kurios gali būti, tiek susijusios su nusikalstamu, tiek su adaptyviu elgesiu (Drislane et al., 2014; Sleep et al., 2019). Pirmoji dimensija, tai pasipūtumas (*angl.* boldness) ir ji apibūdina gebėjimą išlikti ramiam bei pasitikinčiam savimi stresinėse ar pavojingose situacijose, būdingą mažą nerimo lygį, drąsą, dominavimą ir polinkį rizikuoti. Antroji dimensija yra beširdiškumas (*angl.* meanness), kuri siejasi su empatijos stoka, emociniu šaltumu, manipuliaciniu elgesiu ir polinkiu išnaudoti kitus. Trečioji dimensija yra nesivaldymas (*angl.* disinhibition), ji apima apima impulsyvumą, atsakomybės stoką, sunkumus valdant pyktį bei priešišumą, ir polinkį elgtis priešingai socialinėms normoms, susijusius su sutrikusiu kilusių poreikių patenkinimu (Patrick, 2010; Patrick et al., 2009).

Kadangi šis psichopatijos modelis integruoja tris dimensijas, jis leidžia suprasti skirtingus psichopatijos bruožų pasireišimo aspektus tiek emociniame, tiek elgsenos lygyje ir jis išryškina psichopatijos daugialypį pobūdį, pabrėždamas, kad tai nėra vienalytė asmenybės savybė, bet kompleksinė konstrukcija, kurioje tarpusavyje susijusios charakteristikos lemia įvairius elgesio ir emocijų reguliavimo ypatumus (Patrick et al., 2009). Remiantis TriPM modeliu, sukurtas ir plačiai naudojamas Triarchinės psichopatijos klausimynas leidžia įvertinti kiekvieną iš šių dimensijų (komponentų) bei jų tarpusavio sąsajas praktiniuose tyrimuose (Patrick, 2010).

Taigi, psichopatijos konstruktas iki šiol išlieka teorinių diskusijų objektu. Jis skirtinguose modeliuose aiškinamas nevienodai: vieni autoriai jį vertina kaip psichopatologinį sindromą, o kiti kaip neišvengiamą asmenybės bruožų dalį. Šios prieigos skiriasi savo diagnostiniu požiūriu, tačiau nepaisant šių skirtumų, daugelyje teorijų kartojasi tam tikri esminiai bruožai, tokie kaip emocinis atšalimas, empatijos stoka, impulsyvumas, manipuliatyvumas ir nuolatinis socialinių normų nepaisymas. Tai leidžia daryti prielaidą, kad egzistuoja bendras šerdinis psichopatijos turinys, nepaisant skirtingų jos koncepcijų. Vis dėlto, iki šiol nėra vieningos, visapusiškai priimtose psichopatijos sampratos, todėl teorinė įvairovė

lemia tyrimų rezultatų skirtumus ir konceptinį fragmentiškumą. Dėl to kyla būtinybė toliau tirti šį konstrukta, siekiant didesnio teorinio nuoseklumo, metodologinio suderinamumo ir patikimesnio tyrimų rezultatų palyginamumo.

1.2. Agresijos samprata ir vertinimas

Agresija, žvelgiant iš evoliucinės perspektyvos, nuo pat žmonijos pradžios atliko svarbią adaptyvią funkciją ji padėjo išgyventi, apsaugoti save ir artimuosius, įtvirtinti socialinį statusą bei reaguoti į grėsmę ar neteisybę. Tačiau vystantis žmonių socialiniams ryšiams ir bendruomeniniam gyvenimui, ši strategija tapo mažiau efektyvi, o daugeliu atvejų net žalinga. Šiuolaikiniame kontekste agresyvus elgesys dažnai sukelia daugiau problemų nei naudos, todėl siekiama geriau suprasti jo ištakas ir ieškoti veiksmingų prevencijos būdų. Vis dėlto svarbu pripažinti, kad tam tikrais atvejais agresija gali būti sąmoningas, motyvuotas ir kontroliuojamas atsakas, grindžiamas gynybiniais ar vertybiniais sumetimais. Pavyzdžiui, asmuo gali agresyviai reaguoti, kai siekia apginti draugą nuo neteisingo elgesio (Ferguson, & Dyck, 2012).

Agresija, tai eksternalizuotas, tyčinis elgesys, kuriuo siekiama pakenkti kitam asmeniui, kuris nenori tokio poveikio (Baron & Richardson, 1994; Bushman & Huesmann, 2010). Ji pasireiškia konkrečiais, objektyviai stebimais veiksmais, o ne vien vidiniais jausmais, tokiais kaip pyktis ar neigiamas mąstymas. Kaip socialinis reiškiny, agresija atsiskleidžia tarpasmeniniuose santykiuose, kur pastebimi jos intensyvumo ir formų skirtumai (Benjamin, 2016; Huesmann, 2018; Lansford, 2018).

Nors kasdienėje kalboje agresija dažnai tapatinama su smurtu, šios sąvokos nėra tapachios. Agresija apima įvairias elgesio formas, kuriomis siekiama pakenkti kitam (Anderson & Bushman, 2002), o smurtas yra agresijos forma, kuri pasižymi fizinės žalos siekiu (Cavalcanti & Pimentel, 2016). Pavyzdžiui, netiesioginės agresijos formos, tokios kaip apkalbos ar socialinė atskirtis, gali smarkiai paveikti psichologinę gerovę, nors ir nesukelia fizinės žalos (Kjærvi & Bushman, 2021). Todėl smurtas laikomas kraštutine agresijos išraiška, o dauguma agresijos atvejų pasireiškia subtilesnėmis, socialiai priimtinesnėmis formomis (Anderson & Bushman, 2002).

Frustracijos-agresijos teorijos modelis, pristatytas Dollardo ir kolegų 1939 m., yra vienas iš pirmųjų bandymų paaiškinti agresyvų elgesį. Pagal šią teoriją, agresija išryškėja tuo metu, kai asmens pastangos pasiekti norimą tikslą yra blokuojamos, sustabdomos, o tai sukelia intensyvų frustracijos jausmą. Frustracija, pasak modelio, nėra tik nepatogus emocinis išgyvenimas, ji tampa esmine sąlyga, lemdama agresyvų atsaką į kliūtis. Kitaip tariant, kai

asmens siekiai yra sutrukdomi, jis natūraliai linkęs reaguoti agresyviai (Dollard et. Al., 1939; Miller, 1941; cit iš Benjamin, 2016). Be to, teorija pabrėžia, kad agresyvumo intensyvumas priklauso nuo to, kiek stipriai asmuo patiria frustraciją: kuo stipresnis šis jausmas, tuo labiau ir dažniau pasireiškia agresyvūs veiksmai (Breuer & Elson, 2017). Vėliau šią teoriją papildė Berkowitz (1989), kuris pažymėjo, kad nors frustracija vaidina svarbų vaidmenį agresyvių veiksmų iššaukime, jos pasireiškimą lemia ir kiti veiksniai. Pavyzdžiui, svarbu ne tik patirtos frustracijos intensyvumas, bet ir tai, kiek arti asmuo yra nuo savo siekiamo tikslo bei kokia yra tikimybė sulaukti neigiamų pasekmių, tokių kaip bausmė, už agresyvų elgesį. Taip agresyvumo išraiška tampa rezultatinio veiksmu, susidaranti iš vidinių emocinių būsenų ir išorinių situacinių veiksnių sąveikos (Berkowitz, 1989).

Socialinio mokymosi teorija užima svarbią vietą paaiškinant agresyvaus elgesio kilmę, pabrėždama, kad stebėjimas ir perimami veiksmų modeliai yra lemiami šio elgesio formavimuisi. Remiantis Bandūros (1973) teorija, agresyvūs veiksmai gali būti įgyjami stebint kitų žmonių elgesį ir vertinant jo pasekmes. Nors imitacija padeda įsisavinti agresiją, svarbiausia yra tai, kad asmuo suprastų, kokį poveikį agresija daro aplinkai ir kokie rezultatai pasiekiami. Jei agresyvus elgesys sulaukia teigiamų pasekmių ar pastiprinimo, jis tampa labiau tikėtinas ateityje ir gali būti pritaikytas kitose panašių sąlygų situacijose (Bandura, 1973; Allan, 2017). Tačiau pažymėtina, kad agresyvaus elgesio formavimuisi būtinas bent minimalus modeliavimo lygmuo, tai gali būti realus arba simbolinis pavyzdys, kuris tampa elgesio struktūravimo pagrindu. Tais atvejais, kai agresyvaus elgesio pavyzdžių nėra stebima, socialinio mokymosi teorija negali iki galo paaiškinti agresijos genezės (Haidu & Vlaicu, 2020).

Anderson ir Bushman (2002) sukūrė Bendrąjį agresyvaus elgesio modelį (angl. *General Aggression Model, (GAM)*), kuris tapo viena iš svarbiausių teorijų, aiškinančių agresijos reiškinių. Šis modelis plačiai taikomas psichologijos tyrimuose, nagrinėjant agresyvų elgesį, ir neretai naudojamas kaip vienas iš pagrindinių agresijos interpretacijos krypčių (Allen et al., 2018). Bendras agresijos modelis (GAM) integruoja įvairius teorinius požiūrius, suteikdamas išsamų paaiškinimą agresijos fenomenui. Modelis apima du pagrindinius etapus: distalinį ir proksiminį. Distalinis etapas apima biologinių, ankstyvos aplinkos bei asmenybės ar temperamento veiksnių analizę, kurie gali padidinti arba sumažinti agresijos polinkį. Šiame etape atsižvelgiama į tokius faktorius kaip genetika, šeimos dinamika bei ankstyvos patirtys, kurios formuoja asmens polinkį į agresiją (Allen et al., 2018). Proksiminis etapas, tiesiogiai susijęs su agresijos pasireiškimu, susideda iš trijų tarpusavyje susijusių fazių: įvesties (angl. *inputs*), kelių (angl. *routes*) ir rezultatų (angl. *outcomes*). Įvesties fazė apima dvi pagrindines

kategorijas: asmeninius ir situacinius kintamuosius. Asmeniniai veiksniai apima individualias savybes, tokias kaip temperamentas, savęs įvaizdis, pasitikėjimo savimi lygis, savivertė ir moraliniai įsitikinimai, kurie gali skatinti agresyvumą, tuo tarpu situaciniai veiksniai apima tokias sąlygas kaip provokacija (kai asmuo patiria tiesioginį įžeidimą ar iššūkį), frustracija, alkoholio vartojimas (kuris gali slopinti savikontrolę ir padidinti impulsyvumą), skausmas ar diskomfortas (kuris gali paskatinti agresiją kaip atsaką į nemalonias sąlygas pvz. aukšta temperatūra) bei ginklų buvimas (kuris gali padidinti agresiją, net jei ginklai tiesiogiai nenaudojami). Visa tai gali sumažinti savikontrolę ir padidinti impulsyvumą (Allen et al., 2018). Kelių fazė nurodo individo dabartinę vidinę būseną, kurią lemia emocijos, kognicija ir sužadinimas. Šie procesai sąveikauja tarpusavyje ir gali sustiprinti agresyvias mintis bei veiksmų tendencijas, pavyzdžiui, pykčio afektas, gali didinti agresyvumą, o sužadinimas, paskatinti impulsyvias reakcijas (Allen et al., 2018; Bushman & Anderson, 2020). Rezultatų fazė apima situacijos vertinimą bei sprendimą, ar agresija pasireikš, remiantis individo vidine būseną, ankstesne patirtimi ir socialinėmis schemomis, kurios formuojasi bėgant laikui, ar galiausiai nepasireikš (Allen et al., 2018).

GAM modelis siekia integruoti asmenines savybes, socialiai įgytas elgesio schemas ir reakcijas į grėsmę, pabrėždamas emocijų, kognicijos bei sužadinimo vaidmenį agresijos pasireiškiame. Modelis grindžiamas asmens ir situacijos veiksnių sąveika, kuri sukelia vidinius procesus galinčius lemti agresyvų atsaką. Teoriškai GAM taip pat apima moralinius veiksnus ir savęs įvaizdį kaip agresiją sulaikančius veiksnus. Tačiau kritikai pažymi, kad šie elementai dažniausiai lieka paviršutiniški: modelis per daug remiasi socialinio mokymosi principais ir automatinių reakcijų logika (Ferguson, & Dyck, 2012). Dėl šios priežasties jis labiausiai tinkamas aiškinti impulsyvią (reaktyvią) agresiją, bet neapima proaktyvios, strategiškai suplanuotos agresijos, kuri reikalauja sąmoningo sprendimo, motyvacijos ir ilgalaikio tikslo. Be to, modelis ribotai atsižvelgia į individualius skirtumus (Ferguson, & Dyck, 2012).

Psichopatija reikšminga agresijai gali būti tuo, kad psichopatinės savybės veikia kaip vidinis mechanizmas, kuris iškreipia sprendimų priėmimo procesus, susijusius su socialiai nepriimtino elgesio pasirinkimu. Asmenys, pasižymintys emociniu šaltumu, sumažinta empatija ar impulsyvumu, agresiją gali rinktis ne dėl emocinės įtampos iškrovos, bet kaip efektyvų būdą siekti savo tikslų arba reaguoti į grėsmę be įprastų socialinių ar moralinių stabdžių (Porter et al., 2018). Tokiu būdu psichopatija nukreipia asmenį link elgesio, kuriame dominuoja savanaudiški, socialinio ryšio nereguliuojami motyvai, o agresija tampa priemone, nesusieta su kaltės, gėdos ar empatijos išgyvenimu, patyrimu (Porter et al., 2018).

Taip pat agresija gali pasireikšti skirtingomis formomis, kurios dažniausiai skirstomos į fizinę, verbalinę ir santykinę (angl. *relational*) arba socialinę agresiją (Bushman & Huesmann, 2010). Fizinė agresija apima tiesioginį fizinį sužalojimą (pvz., smūgiavimą, spyrimą), verbalinė per žodinius išpuolius (pvz., įžeidinėjimą, rėkimą), o santykinė per socialinių santykių naikinimą, žalojimą, pavyzdžiui, šmeižimą, apkalbas ar ignoravimą (Crick & Grotpeter, 1995; Bushman & Huesmann, 2010; Murray-Close et al., 2010).

Be agresijos formų ši raiška taip pat skiriasi pagal elgesio aktyvumą: tiek aktyviai, tiek pasyviai. Aktyvi agresija apibūdinama tiesioginiu žalingu elgesiu, pavyzdžiui, smūgiais ar keiksmiais. Tuo tarpu pasyvi agresija išreiškiama tuo, kad agresorius nesuteikia pagalbos arba sąmoningai nevykdo jiems skirtų įsipareigojimų ar kitų asmenų lūkesčių, pavyzdžiui, pamiršta perduoti svarbią žinutę kitam asmeniui. Tiesioginės ir aktyvios agresijos formos gali būti ypač pavojingos, nes jos gali sukelti sužeidimus ar galimai net mirtį, taigi dėl šios priežasties daugelis žmonių dažniausiai linkę rinktis netiesiogines ir pasyvias agresijos formas (Bushman & Huesmann, 2010). Be to, agresijos funkcijos išsiskiria dviem pagrindiniais aspektais. Pirmoji yra proaktyvioji (dar vadinama instrumentine) agresija, kuri pasireiškia tuo, kad agresorius sąmoningai ir planuotai siekia konkretaus tikslo, naudodamas agresyvų elgesį kaip priemonę norimam rezultatui pasiekti. Antroji yra reaktyvioji (arba afektinė) agresija pasižymi emociniu pobūdžiu. Tai impulsyvus, dažnai nekontroliuojamas atsakas į staigiai iškilusią provokaciją ar grėsmę, kai emocijos užima reikšmingą vaidmenį. Šis skirstymas parodo, kaip agresijos formos gali skirtis tiek savo tikslu, tiek atsakymo į situaciją pobūdžiu, ir padeda geriau suprasti bei analizuoti agresijos mechanizmus (Preston & Anestis, 2020; Bushman & Anderson, 2001). Reikėtų paminėti, kad reaktyvioji ir proaktyvioji agresijos formos nėra visiškai atskiros bei nepriklausomos kategorijos. Dažnai agresyvų elgesį lydi tiek stiprus emocinis atsakas į konkrečią provokaciją, tiek sąmoningai suplanuotas veiksmas, kurio tikslas pasiekti tam tikrą rezultatą. Nepaisant to, kad šios dvi formos kartais persipina, agresijos formų išskyrimas yra itin svarbus, kadangi moksliniai tyrimai rodo, kad kiekviena iš jų kitaip susijusi su asmenybės bruožais ir individualiomis savybėmis (Ostrov & Houston, 2008). Šie skirtumai leidžia išsamiau suprasti agresyvaus elgesio prigimtį ir jo įvairiapusę raišką, suteikiant galimybę giliau analizuoti bei interpretuoti agresijos reiškinį. Nors kyla klausimas, ar kuri nors agresijos forma būdingesnė vienai lyčiai, tyrimai šiuo klausimu nesuteikia vieningo atsakymo. Vienaime tyrime nustatyta, kad proaktyvi agresija labiau pasireiškia vyrams, o reaktyvi moterims (Dinić & Wertag, 2018). Kitame tyrime proaktyvi agresija taip pat dažniau pasireiškė vyrams, tačiau reaktyvios agresijos lygiai tarp lyčių išliko panašūs (Maneiro et al., 2022).

Siekiant tikslesnio agresijos kaip daugialypio reiškinio tyrimo, buvo sukurtas proaktyvios ir reaktyvios agresijos klausimynas, leidžiantis diferencijuoti elgesį pagal jo motyvaciją. Nors anksčiau egzistavo panašūs vertinimo instrumentai, jie dažnai buvo nepakankamai jautrūs agresijos formų vidinių motyvų skirtumams. Šis klausimynas išsiskiria tuo, kad remiasi savęs vertinimu, suteikiančiu galimybę tiesiogiai įvertinti agresyvaus elgesio intencionalumą ir afektinį foną, o tai esminiai proaktyvios ir reaktyvios agresijos skirtumo aspektai. Tokiu būdu instrumentas prisideda prie tikslesnių teorinių modelių tikrinimo ir empirinio pagrindimo (Raine et al., 2006)

Nors daugumos žmonių agresijos lygis su amžiumi linkęs mažėti, tam tikrais vystymosi laikotarpiais, ypač vėlyvoje paauglystėje ir ankstyvame suaugusiojo amžiuje, jis gali padidėti. Šiuo etapu agresyvus elgesys tampa intensyvesnis, o jo pasekmės sudėtingesnės (Bushman & Huesmann, 2010). Duomenys rodo, kad smurtinių nusikaltimų dažnis yra didžiausias tarp 15–30 metų asmenų, o vėliau reikšmingai mažėja. Skirtinguose amžiaus tarpsniuose agresija gali reikštis įvairiomis formomis, nuo fizinės vaikystėje iki socialinės ar manipuliatyvios suaugus, todėl sunku apibrėžti vieningą jos vystymosi eigą (Bushman & Huesmann, 2010).

Be individualių savybių, agresijos formavimuisi didelę įtaką turi nepalanki šeimos dinamika, žema socioekonominė padėtis, ribotas tėvų emocinis palaikymas, socializacija vaikystėje ir kultūrinės normos (Guerra et al., 2003; Straus, 2000; Lilienfeld, 1992; Werner & Crick, 1999; Verona & Vitale, 2018). Šios sąlygos skatina skirtingas agresijos formas: vyrai dažniau imasi tiesioginės fizinės agresijos, nes tai socialiai toleruojama kaip vyriškas elgesys, susijęs su dominavimu ir jėga, o moterys netiesioginės agresijos, kuri pasireiškia apkaltomis, socialiniu atstūmimu ar santykių manipuliavimu (pvz., flirtu), verbaliniu smurtu, savižudybe ar impulsyviu pasitraukimu iš nepalankių socialinių situacijų (Cale & Lilienfeld, 2002; Forouzan & Cooke, 2005). Dėl to agresijos raiška turi būti analizuojama kontekstiškai, atsižvelgiant į raidos etapą, lytį ir socialines aplinkybes.

Apibendrinant galima teigti, kad nors agresija yra įvairialypis reiškinys, pasireiškiantis skirtingomis formomis bei veikiamas daugelio vidinių ir išorinių veiksnių, visgi vienas svarbiausių jos diferencijavimo principų yra atskyrimas į proaktyvią (instrumentinę) ir reaktyvią (afektinę) agresiją. Šis skirstymas leidžia ne tik geriau suprasti agresijos tikslą, motyvaciją ir pasireiškimo būdą, bet ir tirti jos sąsajas su asmenybės bruožais, emociniu reguliavimu bei socialiniu funkcionavimu. Atsižvelgiant į tai, kad moksliniai tyrimai rodo galimus skirtumus tarp proaktyvios ir reaktyvios agresijos sąsajų su įvairiais asmenybės bruožais, šių formų atskiras nagrinėjimas tampa svarbus siekiant tiksliau įvertinti jų galimą ryšį su psichopatijos komponentais.

1.3. Emocinio sąmoningumo samprata ir vertinimas

Emocijos yra itin sudėtingas fenomenas, kuris savyje talpina daug įvairiausių funkcijų: socialinių, biologinių, evoliucinių, motyvacinių ar savireguliacinių bei yra vienas iš pagrindinių varomųjų jėgų žmogaus elgsenoje, o gebėjimas jas reguliuoti reikšmingai prisideda prie subjektyvios ir kartu prie tarpasmeninės gerovės (Baumeister, 2018). Emocijos įgalina žmogų susiorientuoti aplinkoje. Kuomet iškyla emocijos, jos suteikia informacijos apie aplinką bei mus pačius ir skatina priimti sprendimus, kurie būtų mūsų naudai. Jei pajaučiame baimę, tai kūnas siunčia žinutę, kad aplinka gali būti pavojinga ir dažniausiai nesąmoningai, automatiškai padarom veiksmus, kurie sumažintų pavojaus galimybę (Frijda et al., 1989).

Sąmoningas emocijų atpažinimas ir įsisąmoninimas mažina automatinius, nekontroliuojamus veiksmus ir gerina emocijų reguliavimą (Robertson et al., 2012; Szczygiel et al., 2012). Emocinis sąmoningumas padeda individams suprasti ir valdyti savo emocines reakcijas, taip pagerindamas gebėjimą prisitaikyti prie socialinių situacijų ir priimti tinkamus sprendimus. Tyrimai rodo, kad emocinis sąmoningumas lemia geresnę emocijų savireguliaciją, nes suteikia vertingą informaciją tiek apie save, tiek apie mus supančią aplinką, taip padedant pasirinkti veiksmus, kurie būtų naudingi, tinkami ir priimtini tiek mums, tiek aplinkiniams (Blatt, 2008; Subic-Wrana et al., 2014, Lane & Smith, 2021).

Emocinis sąmoningumas padeda ne tik valdyti savo emocijas ir reakcijas, bet ir geriau suprasti kitų žmonių jausmus, leidžiant priimti tinkamus sprendimus tiek asmeniniuose, tiek socialiniuose kontekstuose (Lane et al., 2020; Smith et al., 2017). Kai kurie tyrimai rodo, kad asmenys, turintys aukštesnę emocijų diferencijavimo lygį, geba geriau reguliuoti savo emocijas (Barrett et al., 2002). Be to, asmenys, pasižymintys aukštesniu emocijų diferencijavimo lygiu, t.y. gebėjimu atpažinti ir tiksliau įvardinti skirtingas emocines būsenas, rečiau pasiduoda destruktvyvioms, žalingoms elgesio strategijoms, tokioms kaip agresija, gausus alkoholio vartojimas (ar kitos priklausomybės) ar savižala, ypač stresinėse situacijose (Kashdan et al., 2010; Pond et al., 2012). Psichologijos tyrimai pabrėžia, kad labiau diferencijuotas emocijų supratimas leidžia efektyviau reguliuoti emocines reakcijas ir mažina riziką rinktis impulsyvias ar žalingas reakcijas (Kashdan et al., 2010; Kashdan et al., 2014; Kashdan et al., 2015). Asmenys, pasižymintys aukštesniu emocijų diferenciacijavimu taip pat patiria mažiau psichologinių problemų, tokių kaip nerimas ir depresija (Hong et al., 2025; O'Toole et al., 2014). Šis gebėjimas ne tik pagerina psichinę sveikatą, bet ir stiprina tarpasmeninius santykius,

kadangi leidžia geriau išreikšti ir suprasti emocijas socialiniuose kontekstuose (Kashdan et al., 2015, Barrett et al. 2002).

Emocinis sąmoningumas gali turėti ir neigiamų pasekmių. Pavyzdžiui, aukštas emocijų suvokimas kai kuriais atvejais susijęs su padidėjusia nerimo lygiu (Novick-Kline et al., 2005). Be to, nors gebėjimas atpažinti kitų emocijas yra svarbus, per didelis dėmesys joms gali sukelti įtampą ir nesutarimus santykiuose. Taip pat, emocinis sąmoningumas nebūtinai bus susijęs su didesne asmenine gerove, laime ar gyvenimo kokybe (Schlegel, 2020). Taigi, nors emocinis sąmoningumas gali būti naudingas tam tikrose situacijose ar kontekstuose, tačiau jis gali sukelti sunkumų kitose srityse. Įvairūs tyrimai atskleidžia, jog moterų gebėjimas atpažinti emocijas yra geresnis lyginant su vyrais (Collignon et al., 2010; Dawel et al., 2017). Tačiau naujausi duomenys gauna prieštarigus rezultatus apie tai ar moterų gebėjimas atpažinti emocijas yra geresnis nei vyrų (Fischer et al., 2018).

Emocinio sąmoningumo konceptas (angl. *emotional awareness*) išsivystė remiantis kognityvinio modelio samprata, kurios ištakos siekia Piaget konstruktyvistinę raidos teoriją. Pasak Lane ir Smith (2021), emocinis sąmoningumas, tai „gebėjimas įvardyti ir išreikšti savo bei aplinkinių emocijas“. Be to, jis gali būti laikomas socialiniu-emociniu įgūdžiu (angl. *socio-emotional skill*), kadangi padeda gerinti tarpasmeninio bendravimo efektyvumą, leidžia geriau suprasti emocinę informaciją ir tinkamai bei efektyviai į ją reaguoti (Lane & Smith, 2021; Subic-Wrana et al., 2014).

Pirmieji, kurie mėgino suprasti, kaip kognityvinės raidos perspektyva padeda įsigilinti į pacientų su skirtingomis problemomis šaknis, buvo ego ir objekto ryšių teorijų psichologai. Šių teorijų šalininkai pastebėjo ryšį tarp objektų vidinių reprezentacijų bei emocijų ar afektų. Tačiau kognityvinės raidos samprotavimo modelis emocijoms vis dar pilnai nebuvo pritaikytas, todėl poreikis sukurti naują teorinį modelį apie emocijas kilo iš riboto jų supratimo bei būtinybės turėti naujus įrankius, padedančius spręsti įvairias problemas, kylančias dėl emocijų (Lane & Schwartz, 1987).

Svarbu pažymėti, kad emocinio sąmoningumo konceptas dažnai yra painiojamas arba įvairiais aspektais susijęs su kitais socialiniais-emociniais įgūdžių modeliais (Mayer & Sitarenios, 2003; Castro et al., 2016). Yra mokslinių darbų, kurie tiria įvairius socialinius-emocinius įgūdžius, priskirdami juos plačiam emocinio intelekto konceptui (Mayer & Sitarenios, 2003). Emocinio intelekto konceptas (angl. *Emotional Intelligence*) mokslinėje literatūroje, autorių Salovey ir Mayer, (1997) buvo pristatytas kaip komplektas gebėjimų, susijusių su emocijų panaudojimu mąstymui bei veiksmų orientavimui.

Mayer ir Salovey (1997) sukurtas Emocinio intelekto Keturių šakų modelis (angl. *The Four-Branch Model of Emotional Intelligence*) apibrėžia keturis tarpusavyje susijusius emocinio intelekto gebėjimus: 1) emocijų atpažinimą ir raišką, 2) emocijų panaudojimą, 3) emocijų supratimą ir 4) emocijų valdymą. Emocijų atpažinimas ir raiška nusako gebėjimą atpažinti emocijas savyje, kituose bei įvairiose meno ir kultūros formose. Emocijų panaudojimas reiškia gebėjimą išreikšti ir pritaikyti emocijas pažinimo procesuose. Emocijų supratimas apima gebėjimą suvokti emocinių reiškinių sudėtingumą, jų kaitą santykiuose bei jų prasmes ir reikšmes socialiniame kontekste. Emocijų valdymas, tai yra gebėjimas sąmoningai reguliuoti emocijas savyje ir kituose, siekiant asmeninio augimo ir tarpusavio supratimo (Mayer et al. 2002; Mayer et al. 2001). Nors emocinio intelekto ir emocinio sąmoningumo konstruktai persidengia ypač emocijų supratimo srityje, kai siekiama išvelgti kitų emocijas ir jas taikyti socialiniame kontekste, šis modelis mažiau orientuotas į subjektyvų emocinį sąmoningumą (Lane & Smith, 2021). Be to, jis išsiskiria tuo, kad emocinį intelektą konceptualizuoja kaip įgūdžių sistemą, kuri tarpusavyje yra susijusi, o ne kaip skirtingų bruožų rinkinį (Mayer, et al., 2008; Boyatzis & Sala, 2004; Matthews et al., 2007).

Kitame, Castro ir kt. (2016) sukurto socialinių–emocinių įgūdžių EUREKA (angl. *Emotion Understanding in Recognition and Knowledge Abilities*) modelyje, tiriančio emocijų supratimo ir pažinimo gebėjimus, išskiriamos dvi aukštesnio lygmens sritys, tai emocijų atpažinimas (angl. *emotion recognition*) ir emocijų pažinimas (angl. *emotion knowledge*). Autoriai plačiąja prasme apibrėžia emocijų supratimą (angl. *emotion understanding*) kaip „emocijų reikšmės ekspertizę“. Modelyje numatytos trys emocijų supratimo sritys: savęs sritis (angl. *self*), kurioje vertinama, kaip gerai suprantame savo emocijas; kito žmogaus sritis (angl. *other*), kuri atspindi, kaip gerai suvokiame konkretaus asmens, pavyzdžiui, tėvų ar draugo, emocijas; bei bendroji sritis (angl. *general*), apibūdinanti, kaip suprantame emocijas visuomenėje, pavyzdžiui, nepažįstamo žmogaus atžvilgiu. Emocijų atpažinimo įgūdžiai, susiję su vizualiniais ir (arba) garsiniais ženklais įvairiose srityse, tokiose kaip veidas, kūnas ar balsas, apima gebėjimą suvokti emocijų išraišką, atpažinti tipišką ir netipišką emocines reakcijas bei pasitelkti kontekstą jų identifikavimui. Emocijų pažinimo įgūdžiai, susiję su emocijų priežasčių, savybių ir funkcijų supratimu, apima gebėjimą atpažinti vidines ir išorines emocijų priežastis, įvertinti jų savybes, įskaitant struktūrą, laiką ir seką, analizuoti emocijų pasekmes bei funkcijas, suprasti kultūrinės taisyklės ir normas bei taikyti tinkamas emocijų valdymo strategijas įvairiose situacijose (Castro et al., 2016). Modelyje pabrėžiama veido, kūno ir balso atpažinimo svarba, o tyrimai rodo, kad veido išraiškų atpažinimo sunkumai gali lemti socialinio

funkcionavimo sutrikimus (Lange et al., 2022; Howner et al., 2011). Galiausiai, EUREKA modelis nenumato laiko ar emocinės raidos hierarchijos struktūroje (Castro et al., 2016).

Autoriai Lane ir Schwartz, kurdami naują emocinio sąmoningumo modelį, rėmėsi ta idėja, kad modelis grįstas kognityvinio apdorojimo būdu ir pereina penkių lygių struktūrines transformacijas. Šie lygmenys atspindi Piaget (1937) kognityvinės raidos vystymosi teoriją bei Wernerio (1957) ortogenetinio (angl. *orthogenic*) vystymosi principo derinį (Lane & Schwartz, 1987). Pagal Piaget (1937) kognityvinės raidos teoriją, vystymasis, tai procesas, kurio metu vaiko žinios apie išorinį pasaulį palaipsniui pertvarkomos, atspindinčios struktūrinius pokyčius. Tuo tarpu Werner (1957) pristatė ortogeninio vystymosi principą teigdamas, kad pradinė globali ir nediferencijuota organizmo būseną vėliau pereina į diferenciaciją, struktūrų susidarymą bei hierarchijų formavimą, galiausiai sukuriant pilną išsivystymo struktūrą (Glick, 1992).

Yra išskiriami penki emocinio sąmoningumo lygiai, kurie, kaip minėta, yra penki struktūrinės transformacijos lygiai: kūno pojūčių suvokimas, veikiantis kūnas, individualūs jausmai, įvairių jausmų junginiai ir daugybė įvairių jausmų junginių (Lane & Schwartz, 1987). Lygiai yra pasiskirstę lizdinės hierarchinės (angl. *nested hierarchy*) tvarkos principu, kadangi kiekvienas žemiau esantis lygis pasireiškia aukštesniame lygyje ir kartu yra perkeičiamas, o ne atvirkščiai, t.y., kad aukštesnis emocinio sąmoningumo lygis nepasireikš žemesniame emocinio sąmoningumo lygyje. Svarbu yra tai, kad aukštesniame sąmoningumo lygyje žemesnis lygmuo nėra panaikinamas, o integruojamas ir taip aukštesnis lygis įgauna naują struktūrinę reikšmę (Lane & Smith, 2021). Taip pat šie hierarchiniai lygiai bet kuriuo metu gali judėti bet kuria kryptimi. Lygiai nėra patiriami nuosekliai vienas po kito ir tik vieną kartą. Tai atspindi, kad lygis susijęs su tam tikra būseną patiriamas čia ir dabar, ir kartu gali pasikeisti ir pereiti į kitą (Lane & Smith, 2021). Svarbu tai, kad emocinis sąmoningumas gali egzistuoti ir plėtotis atskirai nuo kitų psichinių sričių, kadangi tai yra atskira kognityvinės raidos pakraipa, o emocinio sąmoningumo lygis gali nekenkti kitų pažintinių gebėjimų vystymuisi (Lane & Pollerman, 2002). Todėl emocinių-socialinių gebėjimų lavinimą galima skatinti kaip įgūdžių ugdymą, pasitelkiant įvairius psichologinius įrankius (Burger et al., 2016; Montag et al., 2014). Su tam tikra emocine reakcija susiję jausmai gali apimti kiekvieno iš šių lygmenų turinį, o kartu iki aukščiausio pasiekto lygmens imtinai. Kiekvienas lygis taip pat yra susijęs su tam tikromis savybėmis, tokiomis kaip subjektyvi emocinės patirties kokybė, emocijų diferenciacijos laipsnis, gebėjimas apibūdinti emocijas bei savęs ir kitų diferenciacija (Lane & Smith, 2021).

Pirmasis emocinio sąmoningumo lygis, tai kūno pojūčių suvokimas (angl. *awareness of physical sensations*). Šis lygis apima somatinius pokyčius, susijusius su emociniu patyrimu.

Šiame etape kūnas reaguoja į emocijų stimulus nesąmoningai (nevalingai). Net jei asmuo sąmoningai suvoktų, kad patiria emociją, kurios negalėtų įvardinti, jo patirtis apsiribotų tik somatine emocijų raiška, o emocinio išgyvenimo refleksija vyktų tik per patiriamus kūno pojūčius. Veido išraiška gali atspindėti emocijos kryptį (teigiamą ar neigiamą), tačiau gali būti atvejų, kai išorinės kūno išraiškos informacija apie emocijų patyrimą visai neegzistuoja. Kadangi asmeninis suvokimas šiame lygyje yra minimalus tiek somatiniame, tiek emociniame lygmenyje, kito asmens suvokimas taip pat būna minimalus arba net neegzistuojantis, todėl į kitus reaguojama nesąmoningai, kaip ir į savo kūno pojūčius (Lane & Schwartz, 1987; Lane & Smith, 2021). Apibendrinant, asmuo, kuris išreiškia pirmojo lygio emocinį sąmoningumą, gali apibūdinti patiriamas emocijas tik per kūno pojūčius, todėl emocijų diferencijavimo nėra.

Antras emocinio sąmoningumo lygis yra „kūno veikla“ (angl. *the body in action*). Ji apima emocijų išgyvenimą per kūno judesius ir veiksmus. Šiame etape emocijos suvokiamos kaip susijusios su kūno polinkiais, tokiais kaip artėjimas arba vengimas, tačiau asmuo dar negali tiksliai jas identifikuoti. Emocijos vertinamos kaip teigiamos arba neigiamos be sudėtingo analizės, refleksijos (Lane & Smith, 2021). Skirtingai nuo pirmo lygio, kuriame kūno pojūčiai buvo riboti, antrame lygyje jie tampa labiau diferencijuoti, o kūno veiksmai pasireiškia įvairiau. Nors emocijos vis dar išlieka nediferencijuotos, bet asmuo pradeda geriau suvokti savo kūno reakcijas ir jų ryšį su emociniu patyrimu, o emocinis sąmoningumas, stebint kitų kūno veiksmus, gali būti pritaikytas ir jų emocinėms reakcijoms atkartoti (Lane & Schwartz, 1987). Šiame etape kito asmens suvokimas atsiranda per nesąmoningą jų kūno reakcijų atkartojimą ir neatsižvelgiant į gilų emocinį suvokimą. Kūno reakcijų diapazonas ir emocinės patirties išraiška tampa platesni bei labiau diferencijuotos nei pirmame lygyje, tačiau emocijų valentingumas išlieka nesudėtingas.

Trečiasis emocinio sąmoningumo lygis orientuojasi į individualius jausmus (angl. *individual feelings*). Šiame etape emociniai išgyvenimai jau pasireiškia kaip atskiros, aiškiai apibrėžtos būsenos, kurios leidžia asmeniui atpažinti ir išreikšti savo emocijas. Skirtingai nuo antro lygio, kuriame emocijos apibūdinamos bendrais ir stereotipiniais terminais (pvz., „jaučiuosi piktas“), trečiajame lygyje galima atskirti konkrečius emocinius išgyvenimus (Lane & Smith, 2021). Šiame etape vyksta perėjimas nuo tik kūno pojūčių, kuriuos žmogus patiria per grynai fizinius signalus, prie labiau struktūruotos emocinės patirties, kurioje emocijos suvokiamos kaip atskiri psichologiniai reiškiniai. Nors emocijos pripažįstamos sąmoningai, tačiau jų spektras lieka ribotas: asmuo negali patirti kelių emocijų vienu metu, o emocijų išraiška yra neišsami, skurdi. Apibūdindamas savo jausmus, dažniausiai naudojamos įprasti apibūdinimai, pvz. „žmogus yra laimingas arba liūdnas“ (Lane & Schwartz, 1987). Nepaisant

to, trečiojoje stadijoje gebama smulkiau aprašyti savo emocinius išgyvenimus, nors verbalinė komunikacija išlieka ribota. Kiti asmenys dažniau vertinami pagal išorinius požymius, kaip amžius, lytis, ar fizinis asmens savybės, o ne vidinės, pavyzdžiui, jausmus, moralines vertybes ar įsitikinimus. Pastebimas perėjimas nuo impulsyvaus, kūniškai pagrįsto reagavimo, prie labiau struktūruoto emocinio atpažinimo, nors vis dar trūksta nuoseklumo ir detalių įgalinančių išsamiai suprasti kitų žmonių emocinį kontekstą. Šiuo etapu prasideda emocinio atpažinimo transformacijos žingsnis: nuo globalios „gerai“ arba „blogai“ patirties link diferenciacijos ir detalesnio emocijų suvokimo (Lane & Schwartz, 1987).

Ketvirtas emocinio sąmoningumo lygis apima įvairių jausmų junginius, dar vadinamus emocijų deriniais (angl. *blends of feelings*). Šiame etape emociniai išgyvenimai nebėra patiriami kaip atskiros ir aiškiai apibrėžtos būsenos, o kaip sudėtingi, dinamiški procesai, kuriuose asmuo geba vienu metu patirti ir atpažinti kontrastingas emocijas, pavyzdžiui, šleikštulį kartu su baime (Lane & Smith, 2021). Šis lygis liudija aukštesnį emocinį išprusimą, nes emocijos suvokiamos kaip kintantys, kartais prieštaringi procesai, kurie gali transformuotis laikui bėgant. Be to, ketvirtas lygis atspindi gebėjimą susidoroti su emociniais kraštutinumais, pavyzdžiui, palengvina baimės įveikimą sudėtingose situacijose (Lane & Schwartz, 1987). Skirtingai nuo trečio lygio, kuriame emocijų refleksija ribota ir sunkiai išreiškiama, ketvirtame lygyje asmuo gali giliai ir subtiliai suvokti savo vidines būsenas bei jas tinkamai artikuliuoti tiek sau, tiek kitiems (Lane & Schwartz, 1987). Tai pagerina bendravimą ir leidžia asmeniui geriau suprasti kitų emocinį kontekstą. Nors šiuo etapu individas suvokia kitų vidines savybes per emocijų išgyvenimus, šis suvokimas dažnai lieka vienmatis ir ne daugiasluoksnis, kaip pačio asmens vidinis pasaulis (Lane & Schwartz, 1987).

Penktasis emocinio sąmoningumo lygis, dar vadinamas jausmų derinių deriniais (angl. *blends of blends of feelings*), pasižymi gebėjimu patirti įvairių emocijų junginius, kurie suvokiami ne kaip atskiros būsenos, o kaip dinamiškai kintantys ir sudėtingi sluoksniai. Šiame etape asmenys patiria nuolat sąveikaujančius emocijų derinius, kurie formuoja daugiabiaunį patyrimą ir leidžia suvokti emocijas ne tik kaip atskirus pojūčius, bet ir kaip tarpusavyje susijusių procesų dinamiką (Lane & Schwartz, 1987). Aukščiausiam emocinio sąmoningumo lygyje žmonės geba suvokti tiek savo, tiek kitų emocijas iš daug perspektyvų. Tai leidžia ne tik suprasti, ką kitas žmogus jaučia tam tikroje akimirkoje, bet ir prognozuoti, kaip jo emocijos gali keistis priklausomai nuo laiko ir aplinkybių (Lane & Smith, 2021). Be to, atsiveria galimybė jungti naujus emocijų junginius bei išreikšti juos skirtingomis priemonėmis, plečiant įprastų apibūdinimų lauką ir kuriant naujas patirtis. Tokiu būdu komunikacija tampa kūryba, leidžiančia išreikšti vidines būsenas naujais būdais, kas pagerina tarpusavio santykius ir

prisideda prie abipusio supratimo (Lane & Schwartz, 1987). Galiausiai, šiame etape tiek asmens, tiek kitų vidiniai pasauliai suvokiami kaip lygiaverčiai, kas galutinai transformuoja šio emocinio sąmoningumo lygio esmę.

Pagal šį emocinio sąmoningumo modelį buvo sukurta emocinio sąmoningumo lygių skalė (angl. *Levels of Emotional Awareness Scale* (LEAS)), kuri taikoma moksliniuose tyrimuose emociniam sąmoningumui matuoti.

Svarbu pažymėti, kad emocijų reguliavimas reiškia gebėjimą tinkamai valdyti ir kontroliuoti emocijas, o emocijų disreguliavimas, tai nesugebėjimą veiksmingai jas valdyti, kas dažnai lemia neigiamas pasekmes (Gross, 2002; Gross & John, 2003). Šie du reiškiniai žymi priešingus emocijų kontrolės spektro polius, nors neretai analizuojami bendrame emocijų valdymo kontekste. Pažymėtina, jog emocinio sąmoningumo konstruktas gali apimti tiek efektyvių emocijų reguliavimo procesų raišką, būdingą aukštesniam emocinio sąmoningumo lygiui, tiek ir prastesnių emocijų reguliavimo aspektų pasireiškimą, atsiskleidžiantį per žemesnį emocinio sąmoningumo lygį, kuriam būdinga didesnė emocijų disreguliacija.

Apibendrinant galima teigti, kad emocinis sąmoningumas yra sudėtingas ir daugialypis modelis įgalinantis giliau ir nuodugniau pažinti emocijų reikšmę bei prasme Jis taip pat gali lengvai būti sutapatinamas ir painiojamas su kitais emocinių įgūdžių modeliais, kurie atspindi kitus emocijų pažinimo, supratimo, funkcionavimo aspektus, ypatumus. Ir nors aukštesnis emocinis sąmoningumas dažniausiai atspindi naudingas, teigiamas tiek socialines, tiek emocinės pasekmes, tačiau gali pasižymėti ir neigiamu rezultatu asmeninei bei socialiniai gerovei.

1.4. Emocinis sąmoningumas, psichopatiškumas ir agresyvumas

Apskritai, emocijų reguliacijos tyrimai, susiję su psichopatiškumo konstruktą, pradėjo įgyti reikšmingą didesnę dėmesį tik pakankamai neseniai ir tyrimų šia kryptimi daugėja (Garofalo & Neumann, 2018; Garofalo & Velottib, 2017). Tačiau tyrimų nagrinėjančių psichopatiškumą, emocinį sąmoningumą sąsajas įtraukiant agresyvumo konceptą yra randama dar mažiau. O tyrimų, kurie nustatytų ryšius, sąsajas tarp šių konstrukto, akcentuojant ir naudojant emocinio sąmoningumo koncepciją, triarchinės psichopatijos modelio perspektyvą bei proaktyvią ir reaktyvią nėra daug.

Vis daugiau tyrimų rodo, kad emocijų reguliavimo sunkumai, nepriklausomai nuo psichopatiškumo, glaudžiai susiję su agresyviu elgesiu ir jo pasireiškimu formomis (Garofalo et al. 2021). Tam tikros emocinės disreguliacijos formos, tokios kaip nesugebėjimas

kontroliuoti impulsyvaus elgesio neigiamos emocinės sujaudinimo būsenos metu (pvz., patiriant pyktį), dažnai siejamos su reaktyvios agresijos pasireiškimu, tai automatinė, nekontroliuojama reakcija į suvoktą grėsmę ar stresorių (Garofalo & Neumann, 2018). Tuo tarpu ribotas gebėjimas įvardyti, atpažinti ar reflektuoti emocinius išgyvenimus gali prisidėti prie proaktyvios agresijos, planuotos, tikslingos ir emociškai atitrauktos elgsenos, formavimosi, dažnai lydimos emocijų slopinimo ar emocinio nejautrumo (Garofalo & Neumann, 2018). Taigi skirtingi aspektai lemia, kada pasireišk kuri nors agresijos forma. Kiti tyrimai taip pat atskleidžia, kad, pavyzdžiui, reaktyvioji agresija turėjo sąsają emocijų reguliavimo sunkumais (Ostrov & Houston, 2008). Ribotas gebėjimas atpažinti, suprasti ir priimti savo emocijas, kartu įvairūs sunkumai tvarkantis su asmeniniu nerimu, gali lemti priešišką, neigiamą požiūrį į kitus žmones ir aplinką (Garofalo et al., 2021). O tai, savo ruožtu, taip pat gali lemti su didesnę polinkį į agresiją.

Kadangi netinkamas emocijų išgyvenimas, valdymas ir reguliavimas gali būti vienas iš veiksnių, mažinančių gebėjimą kontroliuoti agresyvų elgesį, emocinis sąmoningumas tampa ypač svarbus. Siekiant veiksmingai reguliuoti emocijas, asmeniui reikalingas aukštas emocinis sąmoningumas, apimantis gebėjimą reflektuoti ir įsisąmoninti savo emocijas (Boden & Thompson, 2015). Taigi, negebėjimas tinkamai suprasti ir valdyti savo emocijų gali skatinti agresyvų elgesį, nes emocijų suvokimas laikytinas esmine vidinės kontrolės priemone, padedančia riboti agresiją ir užtikrinančia efektyvų jos valdymą (Elliott & Pos, 2007).

Vis dėlto, agresijos formų išskyrimas yra svarbus, kadangi tyrimai atskleidžia, kad jos skirtingai susijusios su tam tikrais asmens bruožais. Pavyzdžiui, reaktyvioji agresija siejama su emocijų reguliavimo sunkumais, o proaktyvioji su empatijos ir kaltės stoka bei beširdiškumo bruožais, kurie būdingi psichopatijai (Ostrov & Houston, 2008). Šie skirtumai ne tik leidžia geriau suprasti agresyvaus elgesio prigimtį ir jo raiškos ypatumus, bet taip pat ir psichopatiškumo, kadangi skirtingi bruožai gali lemti skirtingus agresyvaus elgesio modelius. Kiti tyrimų duomenys parodė, kad emocijų reguliavimo sunkumai susiję su psichopatišku impulsyvumu ir reaktyvia agresija, tuo tarpu dominavimo, stresui atsparūs bruožai nebuvo reikšmingai susiję su mažesne reaktyvia agresija, tačiau šis ryšys buvo susijęs su geresne emocijų reguliacija (Long et al., 2014). Nustatyta, kad dominavimo, stresui atsparūs bruožai buvo reikšmingai susiję su proaktyvia agresija, o egocentiški, manipuliatyvūs psichopatiškumo bruožai tiek su proaktyvia, tiek su reaktyvia agresija, o šaltakraujiškumo, kaltės trūkumo bruožai reikšmingų sąsajų su nė viena agresijos forma neatskleidė (Long et al., 2014)

Kiti tyrimai papildomai atskleidžia, kad psichopatiški asmenys labiau linkę į proaktyvią, nei į reaktyvią, įniršio sukeltą agresiją (Nouvion et al., 2007). Tokie asmenys, kaip jau minėta šiame darbe, dažnai siekia tik savo egoistinių tikslų, nesirūpindami kitais ir nesvarstydami, ar jų elgesys gali sukelti žalą aplinkiniams. Nors psichopatiški asmenys paprastai nejaučia empatijos, tyrimai rodo, kad įpareigoti įsijausti į aukos perspektyvą jie vis dėlto gali sumažinti savo agresijos lygį (Van Baardewijk et al., 2009). Kiti tyrimai atskleidžia, kad psichopatiški bruožai, pasižymintys emociniu šaltumu ir empatijos stoka, gali prognozuoti, tiek proaktyvios, tiek reaktyvios agresijos raišką. Tuo tarpu impulsyvumo bruožai, susiję su afekto reguliacijos sunkumais, gali prognozuoti reaktyvią agresiją (Reidy et al., 2007). Kai kurie autoriai taip pat teigia, kad psichopatijos impulsyvumo, nerimastingumo bruožai gali bent nežymiai prognozuoti reaktyvų agresijos elgesį, tačiau išvadoms apie psichopatiškumo ir skirtingų agresyvumo formų prognozavimą reikalingi papildomi empiriniai tyrimai (Kimonis et al., 2011). Pažymėtina, kad šis tyrimas grindžiamas klinikiniu psichopatijos apibrėžimu ir buvo atliktas nusikalstamas veikas padariusių asmenų imtyje. Kitame tyrime, rezultatai parodė, kad polinkis elgtis impulsyviai ir neatsakingai bei emocinis šaltumas ir empatijos stoka reikšmingai prognozavo tiek proaktyvią, tiek reaktyvią agresiją, o dominuojantis ir manipuliatyvus elgesio stilius nebuvo reikšmingas nei vienos agresijos formos prognozėje. O lytis neprognozavo nei proaktyvios, nei reaktyvios agresijos (Jambroesa et al., 2018). Dar viename tyrime lytis taip pat neprognozavo nei proaktyvios nei reaktyvios agresijos (Stafford & Cornell, 2003). Verta paminėti, tai kad šio tyrimo imtis buvo paauglių. Tad susidaro poreikis patikrinti, ar lytis neprognozuoja psichopatiškumo jaunų suaugusiųjų imtyje.

Kartu, kaip minėta, geresnis emocinis sąmoningumas gali turėti ir neigiamų pasekmių, kaip nerimas (Novick-Kline et al., 2005), o tai įmanoma, kad emocinis sąmoningumas gali būti susijęs ir su nebūtinai tik su adaptyviomis elgesio strategijomis, bet ir su neadaptyviomis, kadangi nerimas turi sąsajų su agresijos pasireiškimu (Chung et al., 2019). Taip pat, padidėjęs jautrumas patiriamoms emocijoms gali trukdyti priimti tam tikrus sprendimus susijusius su konkrečiai į tikslą orientuotais veiksmais (Suslow et al., 2001), tai gali paskatinti nepasielgti išmintingiausiai tam tikroje situacijoje ir rinktis mažiau socialiai orientuotą veiksmą. Taigi, vienas iš tikslų išsiaiškinti kokie psichopatiškumo komponentai bei kaip emocinis sąmoningumas siejasi su proaktyvia ir reaktyvia agresija.

Nors agresija ir psichopatiniai bruožai dažnai aprašomi kaip glaudžiai susiję, empiriniai tyrimai šį ryšį dažniausiai analizuoja viena kryptimi: kaip psichopatiniai bruožai prognozuoja agresiją. Kur kas rečiau tiriama, ar skirtingos agresijos formos, kaip reaktyvi ir proaktyvi, gali prognozuoti psichopatinį požymį kaip manipuliatyvumas, emocinis nejautrumas ar

nuolatinis antisocialus elgesį. Vieną iš nedaugelio tokių tyrimų atliko Fite ir Reine (2010), kuriame nustatyta, kad proaktyvi agresija prognozavo aukštesnę emocinę nejautrumą, polinkį į kitų išnaudojimą ir padidėjusį normų nepaisantį elgesį, o reaktyvi agresija neprognozavo psichopatinių bruožų. Vis dėlto tyrimas atliktas tik su vyriška lytimi ir paauglių imtimi ir visgi neįtraukė kitų svarbių veiksnių, tokių kaip lytis ar emocinis sąmoningumas, kurie iki šiol taip pat sulaukė mažai tyrimų dėmesio.

1.5. Tyrimo tikslas, klausimai ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – įvertinti jaunų suaugusiųjų imtyje psichopatijos bruožų ir emocinio sąmoningumo sąsajas su proaktyvia ir reaktyvia agresija.

Tyrimo hipotezės:

1. Labiau išreikštas nesivaldymo bruožas bei mažesnis emocinis sąmoningumas bus susijęs reaktyvia (afektinė) agresija.
2. Labiau išreikštas psichopatiškumo beširdiškumo bruožas bei mažesnis emocinis sąmoningumas bus susijęs proaktyvia (instrumentine) agresija.
3. Labiau išreikštas psichopatiškumo pasipūtimo bruožas bus susijęs proaktyvia (instrumentine) agresija.
4. Proaktyvią ir reaktyvią agresiją prognozuos psichopatiškumo komponentai, lytis
5. Psichopatiškumo komponentus prognozuos reaktyvi ir proaktyvi agresija, lytis ir emocinis sąmoningumas

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti ryšį tarp nesivaldymo bruožo, emocinio sąmoningumo ir reaktyvios agresijos.
2. Įvertinti ryšį tarp beširdiškumo bruožo, emocinio sąmoningumo ir proaktyvios agresijos.
3. Įvertinti ryšį tarp pasipūtimo bruožo ir proaktyvios agresijos.
4. Nustatyti, ar psichopatiškumo komponentai bei lytis prognozuoja proaktyvią ir reaktyvią agresiją.
5. Nustatyti, ar proaktyvi ir reaktyvi agresija, lytis bei emocinio sąmoningumo rodikliai prognozuoja nesivaldymo ir beširdiškumo bruožus.

2. TYRIMO METODIKA

2.1. Tyrimo dalyviai

Šiame tyrime dalyvavo iš viso 159 respondentai, tačiau 5 respondentai buvo pašalinti, kadangi jų atsakymai buvo sugadinti (praleisti, neužpildyti atsakymai), tad galutinis imties dydis buvo 154 asmenys. Tyrimo dalyvių amžius buvo tarp 18 ir 30 metų. Amžiaus vidurkis tyrime buvo 23,53 metai (SD – 3). Vyrų amžiaus vidurkis buvo 24,35 (SD – 3,13), o moterų amžiaus vidurkis buvo 23,15 (SD – 2,87).

Kiti respondentų demografiniai rodikliai yra pateikti 1 lentelėje. Iš kurios galime matyti, kad dauguma tyrimo dalyvių turi vidurinę išsilavinimą (51,3 proc.), o mažiausiai buvo turinčių aukštąjį ne universitetinį. Užimtumo duomenys atskleidžia pakankamai tolygų dalyvių pasiskirstymą tarp darbo ir mokymosi bei studijavimo. Mažiausiai buvo tų, kurie nei dirba nei studijuoja. Šeimyninės padėties statistika atskleidžia, kad daugiausiai asmenų yra nevedęs netekę ar vieniši (53,9 proc.), mažiausiai išsiskyrusių.

1 lentelė. Tyrimo respondentų charakteristikos.

	Bendra		Vyrų		Moterų	
	Imtis (N =154)		(N = 48)		(N=106)	
	n	%	n	%	n	%
Išsilavinimas						
Aukštasis universitetinis	65	42,2	19	39,6	46	43,4
Aukštasis ne universitetinis	1	0,6	–	–	1	0,9
Profesinis	3	1,9	–	–	3	2,8
Vidurinis	79	51,3	26	54,2	53	50
Pagrindinis	3	1,9	1	2,1	2	1,9
Kita	3	1,9	2	4,2	1	0,9
Užimtumas						
Tik dirbu	40	26	17	35,4	23	21,7
Tik studijuojau/mokausi	59	38,3	14	29,2	45	42,5
Dirbu ir studijuojau/mokausi	52	33,8	15	31,3	37	34,9
Nedirbu ir nestudijuojau/nesimokau	3	1,9	2	4,2	1	0,9
Šeimyninė padėtis						
Vedęs/Ištekėjusi	5	3,2	3	6,3	2	1,9
Nevedęs/Netekėjusi/Vienišas	83	53,9	24	50	59	55,7
Esu romantiniuose santykiuose	62	40,3	20	41,7	42	39,6
Išsiskyręs	4	2,6	1	2,1	3	2,8

2.2 Tyrimo instrumentai

Šiame tyrime buvo taikyti trys psichologinio vertinimo instrumentai: Triarchinio psichopatijos modelio klausimynas, Emocinio sąmoningumo lygių skalė (LEAS) ir Reaktyvios bei proaktyvios agresijos klausimynas. Be to, dalyviai pildė ir demografinę anketą.

Triarchinės psichopatijos vertinimo klausimynas (angl. *Triarchic Psychopathy Measure, TriPM*) (Patrick, 2010). Tai 58 teiginių klausimynas, skirtas suaugusiųjų psichopatijos bruožams vertinti pagal fenotipinį triarchinio psichopatijos modelį. Jį sudaro trys skalės, atspindinčios tris skirtingas dimensijas (komponentus): pasipūtimą (angl. *Boldness*), beširdiškumą (angl. *Meanness*) ir nesivaldymą (angl. *Disinhibition*). Pasipūtimo skalę sudaro 19 teiginių, kurie atspindi. Pavyzdžiui: „*Dažniausiai jaučiuosi optimistiškai*“ ar „*Aš sugebu gerai susitvarkyti su stresu*“. Beširdiškumo skalę sudaro 19 teiginių. Pavyzdžiui: „*Man patiktų dalyvauti gaudynėse automobiliu dideliu greičiu*“ ar „*Man nerūpi, jeigu mano nemėgstamas žmogus kenčia*“. Nesivaldymo skalę sudaro 20 teiginių. Pavyzdžiui: „*Dažnai pasielgiu taip, kaip tuo momentu užsinori*“ ar „*Aš esu neatvykęs (-usi) į darbą nesivargindamas (-a) apie tai pranešti telefonu*“. Tyrimo dalyviams pateikiami įvairūs teiginiai, iš kurių prašoma pasirinkti tuos atsakymus, kurie, jų manymu, geriausiai juos apibūdina. Atsakymai vėliau koduojami į skaitines vertes (1 = teisingas, 2 = iš dalies teisingas, 3 = iš dalies neteisingas, 4 = neteisingas). Kai kurie klausimyno teiginiai yra suformuluoti atvirkščiai, todėl jų atsakymai turi būti perkoduojami.

Šis instrumentas, kurį į lietuvių kalbą iš anglų kalbos išvertė doc. dr. A. Laurinavičius ir I. Makaraitė (2016), o jo leidimą naudoti suteikė vienas iš autorių A. Laurinavičius. O pirminio, originalaus klausimyno autoriai suteikia teisę jį naudoti be papildomo leidimo.

Ankstesni tyrimai parodė, kad TriPM metodas pasižymi tinkamomis psichometrinėmis savybėmis Lietuvos imtyje (Sellbom et al., 2018). Lietuviškosios versijos skalių vidinis nuoseklumas taip pat vertintas kaip patikimas: nesivaldymo skalės Cronbach α – 0,83, pasipūtimo – 0,65, beširdiškumo – 0,82 (Sellbom et al., 2018). Šio tyrimo rezultatai parodė šiuos Cronbach α patikimumo rodiklius bendrojoje imtyje: bendras skalės α buvo 0,88, tai rodo aukštą vidinį nuoseklumą. Nesivaldymo skalės α siekė 0,83, beširdiškumo – 0,85, o pasipūtimo – 0,85.

Emocinio sąmoningumo lygių skalė (angl. *Levels of emotional awareness (LEAS)*) (Lane et al., 1990). Emocinio sąmoningumo lygių skalė yra psichologinis instrumentas, skirtas įvertinti žmogaus gebėjimą atpažinti, įvardyti ir diferencijuoti emocinius išgyvenimus tiek savyje, tiek kituose. Šią skalę sukūrė Lane ir kolegos (1990), o jos originali versija susideda iš 20 hipotetinių situacijų. Šiame tyrime buvo taikoma sutrumpinta ir validuota 10 scenarijų LEAS

versija. Tyrimo dalyviams pateikiami trumpi scenarijai ir jų prašoma aprašyti, kaip jie jaustųsi tokioje situacijoje patys, bei kaip, jų manymu, jaustųsi kitas žmogus. Pavyzdžiui, viename iš scenarijų sakoma: „*Kelis mėnesius sunkiai dirbate prie vieno projekto. Praėjus kelioms dienoms po jo pateikimo, jūsų viršininkas jums pasako, kad jūsų darbas buvo puikus. Kaip jūs jaustumėtės? Kaip jaustųsi jūsų viršininkas?*“.

Tiriamųjų atsakymai vertinami pagal tai, kiek aiškiai, diferencijuotai ir konkrečiai jie geba įvardyti emocines būsenas. Kiekviename scenarijuje atskirai vertinamos emocijos, priskiriamos sau (angl. *self*) ir emocijos, priskiriamos kitam asmeniui (angl. *other*), kiekvienam aspektui skiriant balus nuo 0 iki 4. Taip pat kiekvienai situacijai skaičiuojamas bendras emocinio sąmoningumo įvertis (angl. *total*), kuris gali būti nuo 0 iki 5 balų. Vertinimas grindžiamas penkių lygių sistema, kurioje nulinis balas skiriamas tais atvejais, kai atsakyme nėra jokios emocinės informacijos, o vietoje to pateikiamos tik kognityvinės nuostatos, mintys ar samprotavimai, pavyzdžiui, „suglumęs“, „neutraliai“. Vienas balas suteikiamas tuomet, kai atsakyme dominuoja fiziniai pojūčiai ar kūno būsenos, tokios kaip „skaudėtų“ (jei turima omeny fizinius pojūčius). Du balai skiriami už nespecifines emocines būsenas, tokias kaip „blogai“ ar „keista“, bei emocinio pobūdžio veiksmus, pavyzdžiui, „mušti“. Trys balai skiriami tuomet, kai aiškiai įvardijama viena konkreti emocija, tokia kaip, „viltingas“, „linksmas“, „supykęs“. Keturi balai suteikiami, jei pateikiamos bent dvi aiškiai skirtingos emocijos, pavyzdžiui, „euforija ir piktas“ arba „išsigandęs ir dėkingas“. Bendras emocinio sąmoningumo įvertis kiekvienoje situacijoje nustatomas pagal didesnę iš dviejų – savęs ar kito – vertinimų, nebent abu vertinimai yra po 4 balus ir nurodytos emocijos aiškiai skiriasi savo turiniu ar emociniu tonu – tuomet skiriamas maksimalus 5 balų įvertinimas. Svarbu pažymėti, kad vertinant emocijas nėra sprendžiama, ar jos objektyviai tinkamos situacijai, o vertinama ne turinio adekvatumas, bet emocijų raiškos aiškumas, specifika ir diferencijavimas. Atsakymai, kuriuose emocija tik numanoma, tačiau nėra aiškiai įvardyta, nėra vertinami. Maksimalus balų skaičius, kurį gali surinkti tiriamasis, priklauso nuo visų 10 scenarijų vertinimų sumos. Emocinio sąmoningumo įverčiai gali svyruoti nuo 0 iki 48 tiek savo, tiek kitų atžvilgiu, o bendras emocinio sąmoningumo balas nuo 0 iki 60. Ši priemonė leidžia įvertinti emocinį sąmoningumą kaip diferencijavimo gebėjimą tiek intrapsichiškai, tiek tarpasmeniniame kontekste.

Remiantis šio tyrimo rezultatais, bendrosios imties Cronbach α rodikliai parodė tokį patikimumo lygį: Tyrimo bendros imties Cronbach α buvo: bendras emocinis sąmoningumas – 0.83; emocinis sąmoningumas vertinant kito emocijas buvo – 0.89; emocinis sąmoningumas vertinant savo emocijas buvo – 0.71.

Prieš pradedant duomenų kodavimą, buvo užtikrintas vertinimo sistemos patikimumas. Keletas tiriamųjų atsakymų, įvertintų šio tyrimo autoriaus D. Ališausko, buvo nepriklausomai peržiūrėti ir įvertinti vertimo darbo autoriaus bei darbo vadovo A. Laurinavičiaus. Po šio įvertinimo tyrimo darbo autorius atliko galutinę kodavimo procedūrą.

Reaktyvios-proaktyvios agresijos klausimynas (angl. *Reactive–Proactive Aggression Questionnaire (RPQ)*, 2006). Tai 23 teiginių skalė, kuri yra sudaryta iš dviejų agresijos dimensijų (poskalių): reaktyvios ir proaktyvios. Klausimynas atskleidžia tiek reaktyvios, tiek proaktyvios agresijos balus: reaktyvios agresijos balai gaunami sudedant visų šios kategorijos teiginių įverčius, o proaktyvios – atitinkamų teiginių įverčių sumą. Bendras skalės įvertis, atspindintis bendrą agresijos lygį, apskaičiuojamas kaip visų teiginių įverčių suma. Reaktyvios agresijos klausimyno teiginių yra 11, pavyzdžiui, „šaukėte ant kitų, kai jie jus suerzino“ ar „o proaktyvios yra 12 teiginių, pavyzdžiui, „Mušėtės su kitais, kad parodytumėte, kas yra viršesnis“. Respondentams pildant šį klausimyną reikėjo pasirinkti vieną atsakymą iš trijų galimų. Prieš visus teiginius buvo parašytas vienas teiginys: „kaip dažnai jūs“. Atsakymo variantai buvo šie: niekada, kartais dažnai.

Kituose tyrimuose buvo nustatyta, kad instrumentas gali būti laikomas tinkamu, kadangi jo Cronbacho alfa koeficientai siekė 0,83 reaktyvios agresijos poskalei, 0,87 – proaktyvios agresijos poskalei ir 0,91 – bendram RPQ (Clima et al., 2013). Šios skalės vidinis suderintumas buvo vertinamas apskaičiuojant Cronbacho alfa koeficientus: viso klausimyno Cronbacho alfa buvo 0,86, proaktyvios agresijos subskalės – 0,81, o reaktyvios agresijos subskalės – 0,80. Visi koeficientai atitinka gero patikimumo kriterijų, todėl instrumentas laikytinas patikimu.

Nors klausimynu leidžiama naudotis nemokamai, vienas iš jo autorių Adrian Raine prašo būti informuotas apie atliekamą tyrimą nurodytu el. paštu. Apie tyrimą ir instrumento vertimą buvo pranešta autoriui, iš kurio gautas patvirtinimas, kad leidimas naudoti klausimyną yra suteiktas. Lietuvišką vertimą atliko psichologijos magistro kvalifikaciją turintys specialistai.

Faktorinė analizė rodo, kad klausimynas yra dvimatės struktūros ir paaiškina 38,12 % duomenų sklaidos. Duomenų tinkamumas faktoriaus analizei buvo patvirtintas statistiškai reikšmingu Kaiserio – Meyerio – Olkino (KMO) matu, kuris lygus 0,79 ($p < 0,001$). Faktorių svoriai lentelėje svyravo nuo 0,32 iki 0,83 (žr. 1 priedą). Dauguma teiginių aiškiai susigrupavo į dvi atskiras teorines subskales – proaktyvios ir reaktyvios agresijos. Nors 23 teiginys, teorijoje priskiriamas proaktyviai agresijai, turėjo didesnę faktoriaus svorį antrajame faktoriuje, o 19

teiginys, priskiriamas reaktyviai agresijai, stipriau siejosi su pirmuoju, tačiau bendras struktūros pasiskirstymas atitiko numatytą konstrukto teorinį pagrindą.

2.3. Tyrimo eiga

Tyrimo apklausa buvo atliekama naudojant „Google forms“ platformą. Apklausos skleidai buvo pasitelkti įvairūs socialiniai tinklai.

Eiliškumo prasme, tyrimo dalyviai pirma pažymėjo, kad suteikia savo sutikimą ir nori savanoriškai dalyvauti tyrime. Po to jie atsakingai užpildė įvairius demografinius klausimus, kurie padėjo atskleisti jų gyvenimo aplinkybių kontekstą. Vėliau dalyviai perėjo prie psichopatijos klausimyno, kuriuo siekta įvertinti jų asmenybės bruožus, susijusius su šiuo reiškiniu. Po psichopatijos klausimyno buvo tęsiama tyrimo eiga – dalyviai atsakinėjo į agresijos klausimą, skirtą nustatyti jų polinkį į agresyvų elgesį. Galiausiai, tyrimo dalyviai užpildė klausimą, skirtą emocinio sąmoningumo įvertinimui, kuris leido išsamiau išanalizuoti jų gebėjimą suvokti ir apdoroti

2.4. Duomenų analizė

Statistinė duomenų analizė buvo atlikta naudojant „IBM SPSS Statistics“ 28.0 versiją. Analizėje taikyti keli statistiniai metodai, pritaikyti pagal tyrimo tikslus ir duomenų pobūdį. Iš pradžių atlikta aprašomoji statistika. Apskaičiuoti tiriamųjų kintamųjų vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, įverčiai grupėms. Taip pat buvo įvertintas tyrime naudotų skalių vidinis patikimumas, apskaičiuojant Cronbach α koeficientą. Visų taikytų instrumentų Cronbacho α koeficientai siekė ne mažiau kaip 0,70, patvirtindami priimtina jų vidinį suderinamumą (žr. 2 lentelę).

Grupių palyginimui pagal lytį buvo taikytas neparametrinis Mann–Whitney U testas, kadangi daugelio kintamųjų pasiskirstymai neatitiko normalumo prielaidų. Statistiniai lyčių skirtumai buvo vertinami remiantis vidurkiniais rangais ir p reikšmėmis. Ryšiams tarp kintamųjų įvertinti taikytas Spearman ranginės koreliacijos koeficientas, nes ne visų kintamieji buvo pasiskirstę normaliai. Taip pat įvertinama buvo duomenų sklaida asimetrijos bei eksceso koeficientais. Tiesinė regresijos analizė buvo taikyta siekiant įvertinti: (1) kaip triarchinio psichopatiškumo komponentai ir lytis prognozuoja proaktyvios bei reaktyvios agresijos pasireišimą; (2) kaip proaktyvi ir reaktyvi agresija, emocinis sąmoningumas ir lytis prognozuoja psichopatiškumo komponentus. Vertinant regresinių modelių tinkamumą, buvo patikrintas multikolinearumas, naudojant tolerancijos ir VIF rodiklius. Tolerancija turėjo būti didesnė nei 0,25, o VIF mažesnis nei 10, kad būtų išvengta per didelio kintamųjų tarpusavio ryšio. Taip pat įvertinta Cook atstumo reikšmė, kuri neturėjo viršyti 1. Tai leido nustatyti, ar

nėra stebinių, kurie turi per didelę įtaką rezultatams (Čekanavičius ir Murauskas, 2014). Modelio tinkamumas buvo įvertintas ANOVA analize, o R^2 parodė, kiek paaiškinama priklausomo kintamojo variacijos.

3. TYRIMO REZULTATAI

3.1. Psichopatiškumo, emocinio sąmoningumo, agresijos skirtumai tarp vyrų ir moterų

Siekdami įvertinti lyčių skirtumus psichopatiškumo, emocinio sąmoningumo bei reaktyvios ir proaktyvios agresijos rodikliuose, buvo taikytas neparametrinis Mann–Whitney U testas, kadangi kai kurių kintamųjų duomenų pasiskirstymas neatitiko normalumo prielaidų (žr. 2 lentelę). Statistiniai lyčių skirtumai taip pat buvo vertinti atskirai kiekvienai psichopatiškumo subskalei bei emocinio sąmoningumo komponentams. Visų analizuotų duomenų reikšmės, vidutiniai rangai bei reikšmingumo lygmenys pateikti 3 lentelėje.

Analizuojant duomenų normalumą pagal Shapiro–Wilk testą, nustatyta, kad didžioji dauguma kintamųjų reikšmingai nukrypsta nuo normaliojo pasiskirstymo. Reikšmingi nukrypimai stebėti beveik visiems kintamiesiems ($p < 0,05$), išskyrus pasipūtimą, kuris pasižymėjo normaliu pasiskirstymu ($p = 0,698$). Didžiausi asimetrijos ir ekceso rodikliai buvo stebėti proaktyvios agresijos ($\text{skewness} = 3,54$; $\text{kurtosis} = 21,5$) kintamuosiuose, kas rodo aiškų pasiskirstymo iškreiptumą (žr. 3 lentelę).

Kadangi daugumos kintamųjų pasiskirstymas neatitiko normalumo kriterijų, tolesnė analizė buvo grindžiama neparametriniais metodais: Spearman koreliacija bei Mann–Whitney U testais.

2 lentelė. Kintamųjų aprašomoji statistika, patikimumas ir normalumo testų rezultatai

Kintamasis	N	Cronbacho alfa	M	SD	Shapito-Wilk		Asimetrijos koeficientas	Ekseco koeficientas
					Statistika	p		
Proaktyvi agresija	154	0,81	14,06	2,76	0,686	< 0,001	3,54	21,5
Reaktyvi agresija	154	0,80	17,82	3,73	0,971	0,002	0,54	0,14
Agresija (bendra)	154	0,86	31,89	5,68	0,926	< 0,001	1,27	3,68
Psichopatiškumas (bendras)	154	0,88	108,75	17,73	0,967	< 0,001	0,67	0,52
Emocinis sąmoningumas (bendras)	154	0,83	32,23	6,25	0,976	0,009	–0,55	0,58
Emocinis sąmoningumas (savęs)	154	0,71	28,34	5,37	0,966	< 0,001	–0,61	0,17
Emocinis sąmoningumas (kito)	154	0,89	24,96	8,65	0,889	< 0,001	–1,21	0,98
Pasipūtimas	154	0,85	43,60	9,17	0,993	0,698	0,05	–0,20
Beširdiškumas	154	0,85	29,96	7,76	0,912	< 0,001	1,13	1,14
Nesivaldymas	154	0,83	35,06	8,49	0,954	< 0,001	0,78	0,42

Pastaba. Statistiškai reikšmingi rezultatai pažymėti paryškintu šriftu ($p < 0,05$).

Žvelgiant į vyrų ir moterų grupių palyginimus pagal agresijos, psichopatiškumo ir emocinio sąmoningumo rodiklius, pastebima keletas statistiškai reikšmingų skirtumų. Vyrų, palyginti su moterimis, pasižymėjo reikšmingai didesniu proaktyvios agresijos lygiu ($Z = -2,82$; $p = 0,005$). Nors bendras agresijos lygis taip pat buvo aukštesnis vyrų grupėje, šis skirtumas nepasiekė statistinio reikšmingumo ($Z = -1,693$; $p = 0,091$). Reaktyvios agresijos skirtumas tarp lyčių nebuvo statistiškai reikšmingas ($Z = -0,972$; $p = 0,331$).

Vyrams taip pat buvo būdingas reikšmingai aukštesnis bendras psichopatiškumo lygis ($Z = -5,229$; $p < 0,001$), taip pat reikšmingai aukštesni jo komponentai: pasipūtimas ($Z = -3,779$; $p < 0,001$), beširdiškumas ($Z = -4,661$; $p < 0,001$) ir nesivaldymas ($Z = -2,606$; $p = 0,009$).

Analizuojant emocinio sąmoningumo rodiklius paaiškėjo, kad moterys pasižymėjo reikšmingai aukštesniu bendru emocinio sąmoningumo lygiu ($Z = -2,085$; $p = 0,037$), taip pat aukštesniu savęs emocijų atpažinimo gebėjimu ($Z = -2,101$; $p = 0,036$). Kito asmens emocijų atpažinimo aspektas tarp lyčių statistiškai reikšmingų skirtumų neatskleidė ($Z = -1,524$; $p = 0,128$).

3 lentelė. Lyčių skirtumai pagal agresiją, psichopatiškumą ir emocinį sąmoningumą

Kintamasis	Vyrai (n = 48)		Moterys (n = 106)		U	Z	p
	M (SD)	Vidurkinis rangas	M (SD)	Vidurkinis rangas			
Proaktyvi agresija	15,15(3,97)	92,13	13.58 (1.82)	70,88	1842	-2,82	0,005
Reaktyvi agresija	18,10(3,42)	82,67	17.70 (3.88)	75,16	2296	-0,972	0,331
Agresija (bendra)	33,25(6,67)	86,52	31.27 (5.08)	73,42	2111	-1,693	0,091
Psichopatiškumas (bendras)	119,47(16,64)	105,42	103.89 (16.05)	64,86	1204	-5,229	<0,001
Emocinis sąmoningumas (bendras)	30,56(6,47)	66,39	32.99 (6.03)	82,53	2010	-2,085	0,037
Emocinis sąmoningumas (savęs)	27,10(5,2)	66,30	28.90 (5.38)	82,57	2006	-2,101	0,036
Emocinis sąmoningumas (kito)	22,65(10,3)	69,38	26.01 (7.61)	81,18	2154	-1,524	0,128
Pasipūtimas	47,52(7,8)	97,67	41.82 (9.23)	68,37	1570	-3,802	<0,001
Beširdiškumas	34,00 (7,89)	102,35	28.13 (6.99)	66,25	1876	-2,606	<0,001
Nesivaldymas	37,92 (9,34)	91,41	33.77 (7.79)	71,20	1351	-4,661	0,009

Pastaba. Statistiškai reikšmingi rezultatai pažymėti paryškintu šriftu; M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis.

3.2. Psichopatiškumo, emocinio sąmoningumo, proaktyvios ir reaktyvios agresijos, lyties, amžiaus sąsajos

Atsižvelgiant į tai, kad daugelio tiriamųjų kintamųjų pasiskirstymai neatitiko normalumo prielaidų, sąsajų tarp psichopatiškumo komponentų, emocinio sąmoningumo, lyties, amžiaus bei skirtingų agresijos formų įvertinimui buvo taikytas neparametrinis Spearman ranginės koreliacijos koeficientas. Apskaičiuoti koreliacijų visi rezultatai pateikti 4 lentelėje.

Analizė atskleidė, kad emocinio sąmoningumo savęs vertinimo rodiklis statistiškai reikšmingai neigiamai koreliavo su beširdiškumu ($r_s = -0,24$; $p < 0,01$) ir pasipūtimu ($r_s = -0,33$; $p < 0,01$), o su nesivaldymu ($r_s = -0,16$; $p > 0,05$) sąsaja nebuvo reikšminga. Be to, savęs vertinimas neigiamai koreliavo su bendru psichopatiškumo lygiu ($r_s = -0,37$; $p < 0,01$).

Emocinio sąmoningumo kito vertinimo rodiklis statistiškai reikšmingai neigiamai koreliavo su pasipūtimu ($r_s = -0,26$; $p < 0,01$), beširdiškumu ($r_s = -0,26$; $p < 0,01$) ir bendru psichopatiškumu ($r_s = -0,32$; $p < 0,01$), o su nesivaldymu ($r_s = -0,13$; $p > 0,05$) sąsaja nebuvo reikšminga. Bendras emocinio sąmoningumo įvertis statistiškai reikšmingai neigiamai koreliavo su beširdiškumu ($r_s = -0,30$; $p < 0,01$), pasipūtimu ($r_s = -0,29$; $p < 0,01$), bendru psichopatiškumo lygiu ($r_s = -0,36$; $p < 0,01$) ir bendra agresija ($r_s = -0,60$; $p < 0,01$), o su nesivaldymu ($r_s = -0,14$; $p > 0,05$) sąsaja nebuvo reikšminga.

Proaktyvi agresija statistiškai reikšmingai teigiamai koreliavo su nesivaldymu ($r_s = 0,50$; $p < 0,01$), beširdiškumu ($r_s = 0,46$; $p < 0,01$) ir bendru psichopatiškumo rodikliu ($r_s = 0,46$; $p < 0,01$). Reikšmingų sąsajų su pasipūtimu ($r_s = 0,11$; $p > 0,05$) ar emocinio sąmoningumo rodikliais (savęs $r_s = -0,06$; kito $r_s = -0,09$; bendras $r_s = -0,01$; visi $p > 0,05$) nenustatyta.

Reaktyvios agresijos rodiklis statistiškai reikšmingai koreliavo su nesivaldymu ($r_s = 0,49$; $p < 0,01$), beširdiškumu ($r_s = 0,40$; $p < 0,01$) ir bendru psichopatiškumo rodikliu ($r_s = 0,35$; $p < 0,01$). Sąsaja su pasipūtimu ($r_s = -0,01$; $p > 0,05$) ir emocinio sąmoningumo rodikliais (savęs $r_s = -0,04$; kito $r_s = -0,12$; bendras $r_s = -0,1$; visi $p > 0,05$) nebuvo reikšminga.

Lytis neigiamai reikšmingai koreliavo su psichopatiškumu ($r_s = -0,42$; $p < 0,01$), beširdiškumu ($r_s = -0,38$; $p < 0,01$), nesivaldymu ($r_s = -0,21$; $p < 0,01$), pasipūtimu ($r_s = -0,31$; $p < 0,01$) ir proaktyvia agresija ($r_s = -0,23$; $p < 0,01$). Nereikšmingai su reaktyvia agresija ($r_s = -0,08$; $p > 0,05$). Reikšmingai su emocinio sąmoningumo rodikliais (savęs $r_s = 0,17$; $p < 0,05$; bendras $r_s = 0,17$; $p < 0,05$). Nereikšmingai su kito emociniu sąmoningumu rodikliu ($r_s = 0,12$; $p > 0,05$) Amžius reikšmingai koreliavo su pasipūtimu ($r_s = 0,19$; $p < 0,05$) ir lytim ($r_s = -0,2$; $p < 0,01$); kitų reikšmingų sąsajų nebuvo.

3 lentelė. *Psichopatiškumo ir komponentų, emocinio sąmoningumo, agresijos, agresijos formų, amžiaus ir lyties tarpusavio sąsajos.*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Psichopatiškumas (bendras)	–											
2. Pasipūtimas	0.67**	–										
3. Beširdiškumas	0.74**	0.22**	–									
4. Nesivaldymas	0.67**	0.09	0.47**	–								
5. Emocinis sąmoningumas (savęs)	-0.37**	-0.33**	-0.24**	-0.16	–							
6. Emocinis sąmoningumas (kito)	-0.32**	-0.26**	-0.26**	-0.13	0.66**	–						
7. Emocinis sąmoningumas (bendras)	-0.36**	-0.29**	-0.30**	-0.14	0.87**	0.88**	–					
8. Proaktyvi agresija	0.46**	0.11	0.46**	0.50**	-0.06	-0.09	-0.01	–				
9. Reaktyvi agresija	0.35**	-0.01	0.40**	0.49**	-0.04	-0.12	-0.01	0.60**	–			
10. Agresija (bendra)	0.43**	0,03	0.47**	0.55**	-0.05	-0.13	0,11**	0,80**	0.95**	–		
11. Lytis	-0.42**	-0.31**	-0.38**	-0.21**	0.17*	0.12	0.17*	-0,23**	-0.08	-0.14	–	
12. Amžius	0.10	0.19*	0,02	0.04	-0.08	0.05	-0.01	-0.07	-0.02	-0.02	-0,2*	–

Pastaba. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; vyrų lytis koduota – 0, moterų – 1;

3.3 Proaktyvios ir reaktyvios agresijos prognostiniai veiksniai

Siekiant įvertinti, kokie psichologiniai ir emociniai veiksniai prognozuoja proaktyvios ir reaktyvios agresijos pasireišimą, buvo atlikta tiesinė regresijos analizė. Analizėje buvo įtraukti triarchinio psichopatiškumo modelio komponentai, beširdiškumas ir nesivaldymas bei lytis, kadangi jie turėjo reikšmingas koreliacijas.

4 lentelė. *Proaktyvios agresijos prognostiniai veiksniai*

Visa imtis							
Nepriklausomi kintamieji	Priklausomas kintamasis						
	Proaktyvi agresija		95 % PI				
	<i>Beta</i> (<i>β</i>)	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²	<i>AR</i>	<i>VR</i>
Nesivaldymas	0,380	< 0,001	22,814	< 0,001	0,313	0,075	0,173
Beširdiškumas	0,222	0,006	–	–	–	0,023	0,135
Lytis	–0,100	0,170	–	–	–	–1,446	0,257

Pastaba: Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu; β = Nestandartizuoti koeficientai; *F* – Fisher testo koeficientas, *p* – reikšmingumo lygmuo *PI*- pasikliautinasis intervalas; *AR*- apatinė riba; *VR*- viršutinė riba;

Remiantis regresijos analizės rezultatais, proaktyvios agresijos lygį reikšmingai prognozavo du triarchinio psichopatiškumo komponentai, tai nesivaldymas ($\beta = 0,380$, $p < 0,001$) ir beširdiškumas ($\beta = 0,222$, $p = 0,006$). Aukštesni nesivaldymo ir beširdiškumo rodikliai prognozavo didesnę proaktyvios agresijos lygį. Lytis, nors ir buvo įtraukta į modelį, nepasiekė statistinio reikšmingumo lygmens ($\beta = -0,100$, $p = 0,170$). Modelis paaiškino 31,3 % beširdiškumo komponento dispersijos ($R^2 = 0,313$) (žr. 4 lentelę).

5 lentelė. *Reaktyvios agresijos prognostiniai veiksniai*

Visa imtis							
Nepriklausomi kintamieji	Priklausomas kintamasis		<i>F</i>	<i>p</i>	<i>R2</i>	95 % PI	
	Reaktyvi agresija						
	<i>Beta</i> (<i>β</i>)	<i>p</i>				<i>AR</i>	<i>VR</i>
Nesivaldymas	0,419	< 0,001	28,711	< 0,001	0,276	0,117	0,252
Beširdiškumas	0,178	0,024	–	–	–	0,012	0,16

Pastaba: Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu; β = Nestandartizuoti koeficientai; *F* – Fisher testo koeficientas, *p* – reikšmingumo lygmuo *PI*- pasikliautinasis intervalas; *AR*- apatinė riba; *VR*- viršutinė riba;

Reaktyvios agresijos modelyje taip pat reikšmingai prognozavo du triarchinio psichopatiškumo modelio komponentai: nesivaldymas ($\beta = 0,419$, $t = 5,389$, $p < 0,001$) ir beširdiškumas ($\beta = 0,178$, $t = 2,284$, $p = 0,024$). Abu šie kintamieji prognozavo reaktyvią agresiją. Modelis paaiškino 27,6 % beširdiškumo komponento dispersijos ($R^2 = 0,276$) (žr. 5 lentelę).

6 lentelė. *Beširdiškumo prognoziniai veiksniai*

Reaktyvi agresija prognozuojant Viena							
Nepriklausomi kintamieji	Visa imtis						
	Priklausomas kintamasis						
	Beširdiškumas					95 % PI	
	Beta(β)	p	F	p	R2	AR	VR
Reaktyvi agresija	0,236	0,003	17,913	<0,001	0,325	0,165	0,815
Proaktyvi agresija	0,210	0,012	–	–	–	0,133	1,048
Lytis	-0,247	<0,001	–	–	–	-6,467	-1,789
Emocinis sąmoningumas bendras	-0,204	0,04	–	–	–	-0,422	-0,084

Pastaba: Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu; β = Nestandartizuoti koeficientai; F – Fisher testo koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo *PI*- pasikliautinas intervalas; *AR*- apatinė riba; *VR*- viršutinė riba; vyrų lytis koduota – 0, moterų – 1;

Toliau buvo skaičiuota beširdiškumo komponento regresija. Reaktyvi agresija reikšmingai prognozavo beširdiškumą ($\beta = 0,236$, $p = 0,003$). Proaktyvi agresija taip pat reikšmingai prognozavo beširdiškumą ($\beta = 0,210$, $p = 0,012$). Taigi, šie kintamieji reikšmingai prognozavo beširdiškumą. Lytis buvo statistiškai reikšmingai prognozavo beširdiškumą ($\beta = -0,247$, $p < 0,001$). Tai rodo, kad lytis yra reikšminga prognozuojant beširdiškumą. Skaičiavimai rodo, kad vyrų lytis prognozuoja beširdiškumą.

Bendras Emocinis sąmoningumas ($\beta = -0,204$, $p = 0,04$) prognozavo beširdiškumą. Tai rodo, kad emocinis sąmoningumas reikšmingas prognozuojant beširdiškumą. Modelis paaiškino 32,5 % beširdiškumo komponento pokyčių ($R^2 = 0,325$) (žr. 6 lentelę).

7 lentelė. Nesivaldymo prognoziniai veiksniai

Visa imtis							
Nepriklausomi kintamieji	Priklausomas kintamasis		<i>F</i>	<i>p</i>	<i>R2</i>	95 % PI	
	Nesivaldymas					<i>AR</i>	<i>VR</i>
	<i>Beta</i> (<i>β</i>)	<i>p</i>					
Reaktyvi agresija	0,343	< 0,001	26.754	< 0,001	0,349	0,433	1,128
Proaktyvi agresija	0,291	< 0,001	–	–	–	0,409	2,065
Lytis	–0,132	0,056	–	–	–	-4,900	0,062

Pastaba: Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu; β = Nestandartizuoti koeficientai;

F – Fisher testo koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo *PI*- pasikliautinis intervalas; *AR*- apatinė riba;

VR- viršutinė riba;

Reaktyvi agresija reikšmingai prognozavo nesivaldymą ($\beta = 0,343$, $p < 0,001$). Proaktyvi agresija taip pat reikšmingai prognozavo nesivaldymą ($\beta = 0,291$, $p < 0,001$). Taigi abu kintamieji reikšmingai prognozavo nesivaldymą. Lytis neprognozavo nesivaldymo ($\beta = -0,132$, $p = 0,056$). Modelis buvo statistiškai reikšmingas ($F = 26,754$, $p < 0,001$), paaiškindamas 34,9 % nesivaldymo komponento dispersijos ($R^2 = 0,349$) (žr. 7 lentelę).

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Tyrimo tikslas buvo nustatyti ryšius tarp triarchinio psichopatijos modelio komponentų (pasipūtimo, beširdiškumo, nesivaldymo), emocinio sąmoningumo (savęs, kito ir bendro įvertinimo) bei proaktyvios ir reaktyvios agresijos jaunų suaugusiųjų imtyje. Taip pat siekta įvertinti ar kai kurie psichopatiškumo bruožai gali reikšmingai prognozuoti skirtingas agresijos formas ir ar agresijos formos, lytis, emocinis sąmoningumas gali prognozuoti psichopatiškumo komponentus. Remiantis išsikeltais tyrimo uždaviniais ir hipotezėmis, buvo atliktos koreliacinės ir regresinės analizės. Toliau šiame skyriuje aptariami rezultatai integruojant ankstesnius tyrimus ir teorines prielaidas.

Tyrimas atskleidė, kad vyrai ir moterys skiriasi savo psichopatiškumo bruožais, proaktyvios agresijos išreikštumu bei emociniu sąmoningumu. Vyrai, palyginti su moterimis, pasižymėjo aukštesniu proaktyvios agresijos lygiu, taip pat didesniu bendru psichopatiškumo įverčiu. Šiai grupei būdingesnis aukštesnis pasipūtimo, nesivaldymo ir beširdiškumo lygis. Moterų grupė, priešingai, pasižymėjo aukštesniu emociniu sąmoningumu tiek savo emocijų atpažinimo, tiek bendru emocinio sąmoningumo įverčiu. Emocijų atpažinimo kitų atžvilgiu skirtumai nebuvo statistiškai reikšmingi tarp vyrų ir moterų.

Reaktyvios agresijos sąsajos su psichopatiškumo skirtingais komponentais ir emocinio sąmoningumo aspektais atskleidė reikšmingą ryšį tarp nesivaldymo bei beširdiškumo

komponento ir reaktyvios agresijos, taigi, pirmoji hipotezė pasitvirtino iš dalies. Nesivaldymas, kaip triarchinio psichopatiškumo komponentas, apibūdinamas kaip asmens polinkis į impulsyvumą, prastesnį elgesio valdymą ir nepakankamą atsakomybės jausmą, dėl kurio individai dažnai reaguoja spontaniškai ir neadekvačiai, ypač provokuojami arba patekę į stresines aplinkybes (Patrick et al., 2009; Reidy et al., 2007). Tokiems asmenims būdingos impulsyvios reakcijos, sustiprėjančios patiriant frustraciją ar pyktį, kas savo ruožtu didina reaktyvaus agresyvaus atsako riziką. Šie rezultatai sutampa su ankstesniais tyrimais, kurie pabrėžia, kad impulsyvumas, afekto reguliacijos sunkumai ir menka frustracijos tolerancija yra pagrindiniai veiksniai, lemiantys reaktyvios agresijos pasireiškimą (Ostrov & Houston, 2008; Skeem et al., 2011; Patrick et al., 2009). Toks rezultatas gali būti dėl to, kad reaktyvi agresija dažnai kyla kaip atsakas į grėsmingas ar provokuojančias situacijas, gebėjimas reguliuoti emocijas tampa esminiu veiksnium. Tokie asmenys, pasižymintys labiau išreikštu nesivaldymo bruožu, tikėtina, kad bus linkę neadekvačiau įvertinti grėsmę ir veikti impulsyviai, o tai didina emocijų disreguliacijos tikimybę bei polinkį į agresyvu atsaką. Ši sąsaja atitinka Bendrojo agresijos modelio (GAM) principus, kurie pabrėžia impulsyvumo, neigiamo afekto ir situacinių dirgiklių sąveiką kaip vieną iš priežasčių agresyvaus elgesio formavimuisi (Allen et al., 2018).

Nepaisant lūkesčių, duomenys neparodė reikšmingų korelacijų tarp emocinio sąmoningumo ir reaktyvios agresijos. Vienas iš galimų paaiškinimų gali būti tas, jog LEAS daugiausia vertina kognityvinį emocijų atpažinimo aspektą: gebėjimą vardyti ir diferencijuoti emocijas retrospektyviai bei konceptualiai, tačiau neatspindi afektinės emocijų reguliacijos mechanizmų, kuriems būdingas momentinis gebėjimas sulaikyti arba transformuoti staigias, impulsyvias reakcijas (Gross, 1998). Tuo tarpu, jei reaktyvi agresija kyla iš „čia ir dabar“ afekto išsiveržimo, priklausančio nuo pajaustų dirgiklių stiprumo bei savikontrolės gebėjimų, o ne nuo gebėjimo vėliau apie tai reflektuoti ar verbaliai apibūdinti, tai tada emocinis sąmoningumas neatlieka emocijų afektinių („čia ir dabar“) savireguliacijos vertinimo, o jo rezultatai galimai dėl to neatspindi reaktyvios agresijos išraiškoje (Bushman & Anderson, 2001; Gross, 1998).

Tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad psichopatiškumo beširdiškumo bruožas buvo reikšmingai susijęs su proaktyvia (instrumentine) agresija, o emocinis sąmoningumas su šia agresijos forma nebuvo susijęs. Toks agresijos tipas siejasi su beširdiškumo komponentu, kuris pasireiškia emociniu nejautrumu, empatijos ir gailėsčio stoka, manipuliatyvumu bei polinkiu išnaudoti kitus (Patrick et al., 2009). Šie bruožai gali sudaryti psichologinį pagrindą instrumentiniam elgesiui, t.y. agresija naudojama kaip priemonė asmeninei naudai pasiekti (Preston & Anestis, 2020). Beširdiškumas atspindi emocinį nejautrumą ir gali sudaryti sąlygas planuotai agresijai, kadangi empatijos stoka galimai palengvina agresyvių veiksmų

racionalizavimą ir įgyvendinimą be kaltės jausmo. Šiais bruožais asmenys gali sąmoningai naudoti agresiją kaip efektyvų įrankį siekiant kontrolės ar galios (Porter et al., 2018)

Emocinis sąmoningumas taip pat neparodė reikšmingo ryšio su proaktyvia agresija. Todėl galima daryti prielaidą, kad emocinis sąmoningumas nebūtinai veikia kaip apsauginis veiksnys prieš sąmoningai pasirinktą agresyvią elgesį. Proaktyvi agresija grindžiama racionalių sprendimų, kai agresija suvokiama kaip priemonė siekti tam tikro tikslo, ir toks elgesys gali būti vykdomas net esant gebėjimui suprasti ir įvertinti kitų emocinę būseną. Tokiu atveju emocinis sąmoningumas gali neįgyti elgesį ribojančios funkcijos, nes sprendimą veikti lemia ne emocinio turinio apmąstymas ar jo integracija į elgesį, o sąmoningas tikslų siekimas. Kitaip tariant, emocinis suvokimas gali būti atpažintas, bet sąmoningai eliminuojamas iš sprendimo priėmimo proceso, jei jis trukdo pasiekti norimą rezultatą.

Trečioji tyrimo hipotezė nepasitvirtino. Nors buvo tikėtasi, kad psichopatiškumo pasipūtimo bruožas susijęs su proaktyvia agresija, tyrimo rezultatai tokių sąsajų neatskleidė. Pasipūtimo bruožas, kuris pagal Triarchinį psichopatijos modelį yra susijęs su savimi patikinčiu, socialiai drąsiu elgesiu, mažu jautrumu socialinėms grėsmėms ir aukštu rizikos toleravimu, nebuvo reikšmingai susijęs su strategiškai orientuota, tikslinga agresija (Patrick et al., 2009). Tai leidžia daryti prielaidą, kad proaktyvi agresija, kaip valinga ir planuota elgesio forma, greičiausiai priklauso ne nuo pasitikėjimo savimi ar socialinio dominavimo siekio, o nuo kitų psichologinių bruožų. Šie rezultatai atspindi, kad proaktyvi agresija labiau priklauso nuo tokių veiksnių kaip emocinis šaltumas, manipuliacija ir polinkis siekti tikslų per nepaisant kitų, nei nuo pasitikėjimo savimi ar socialinio dominavimo (Benning et al., 2018; Long et al., 2014). Tai taip pat gali būti susiję su tuo, kad pasipūtimas atspindi adaptyvų psichopatiškumo aspektą ir neišreiškia neadaptyvaus elgesio (Benning et al., 2018; Patrick et al., 2019)

Ketvirtoji tyrimo hipotezė pasitvirtino iš dalies. Tyrimo rezultatai parodė, kad psichopatiškumo komponentai, nesivaldymas ir beširdiškumas, statistiškai reikšmingai prognozavo skirtingas agresijos formas. Reaktyvią agresiją prognozavo nesivaldymas ir beširdiškumas, modelis vidutiniškai nuspėjo 27,6 % dispersijos, o proaktyvią agresiją irgi nesivaldymas ir beširdiškumas, modelis vidutiniškai nuspėjo 31,3 % dispersijos. Šie duomenys atitinka kai kuriuos ankstesnius tyrimus kurie rodo, kad nesivaldymas yra susijęs su emocijomis grįsta, impulsyvia reakcija į provokaciją, o beširdiškumas su instrumentine, tikslingai planuojama agresija (Reidy et al., 2007; Skeem et al., 2011; Nouvion et al., 2007). Tačiau nesivaldymas prognozavo ir proaktyvią agresiją. Jog reaktyvią agresiją prognozavo nesivaldymo komponentas yra logiška, kadangi tiek nesivaldymą, tiek reaktyvią agresiją sieja impulsyvumas. Nors nesivaldymas sietinas su impulsyvumu, tačiau visgi prognozavo

proaktyvią agresiją, kuri nėra sietina su impulsyvumu. Tačiau nesivaldymo bruožas nebūtinai reiškia vien spontanišką impulsyvumą. Jis apima ir opozicinį nusistatymą, pyktį, nesilaikymą normų, polinkį veikti neatsižvelgiant į pasekmes, kas gali pasireikšti ir instrumentiniu elgesiu (Patrick et al. 2009). Kitaip tariant, proaktyvi agresija gali kilti ne iš strateginio mąstymo, o iš socialinės ir moralinės atsakomybės deficito. Šie skirtumai leidžia išsamiau suprasti agresyvaus elgesio prigimtį ir jo įvairiapusę raišką, suteikiant galimybę giliau analizuoti bei interpretuoti agresijos reiškinių. O lytis neprognozavo nei proaktyvios, nei reaktyvios agresijos, tai gali būti susiję, kad vyrai ir moterys išreiškia psichoaptškumą panašiu lygiu (Miller et al., 2011). Tikriausiai ta pati logika turėtų sekti interpretaciją dėl ko nesivaldymas buvo susijęs ir su proaktyvia agresija. O beširdiškumas prognozuoja reaktyvią agresiją, tikėtina, dėl kognityvinių iškraipymų, pavyzdžiui, polinkio priešinti kitų elgesį ar suvokti situacijas kaip grėsmingas. Vadovaujantis Bendroju agresijos modeliu (GAM), toks iškreiptas informacijos apdorojimas gali lemti impulsyvią agresyvią reakciją net ir be realios grėsmės. Nors beširdiškumas dažniau siejamas su proaktyvia agresija, jo ryšys su reaktyvia agresija gali būti grindžiamas būtent tokia idėja. Tai taip pat galėtų būti paaiškinimas dėl ko beširdiškumas turėjo sąsajų su reaktyvia agresija.

Penktosios tyrimo hipotezės pasitvirtino iš dalies. Rezultatai atskleidžia, kad psichopatiškumo komponentus, tiek nesivaldymą, tiek beširdiškumą reikšmingai prognozavo reaktyvi ir proaktyvi agresija. Emocinis sąmoningumas prognozavo beširdiškumo komponentą. Beširdiškumo modelis vidutiniškai paaiškino iki 32,5%, o nesivaldymo iki 34,9% dispersijos. Lytis prognozavo beširdiškumą, bet ne nesivaldymo komponentą. Be to, vyrai prognozavo beširdiškumą labiau nei moterys. Šį skirtumą gali lemti sąsaja su didesniu moterų emocijų atpažinimu bei diferenciacijos gebėjimu, kas lemia moterų didesnę empatiją, o ne vyrų, o tuo pačiu gali lemti didesnę beširdiškumą (Collignon et al., 2010; Dawel et al., 2017; Erbas et al., 2017). Tai gali būti ir dėl to, kad moterys skirtingai socializuojamos nei vyrai, kas ir paskatina geresnį emocijų atpažinimą (Rochat, 2023).

Jei emocinis sąmoningumas vertinamas pagal LEAS metodiką akcentuoja emocijų atpažinimą kognityviniu, o ne įsijautimą afektiniu lygmeniu, tuomet jis gali būti laikomas ir pažintinių gebėjimų sudėtine dalimi, susijusia su bendroju intelektu (Agnoli et al., 2019; Lane & Pollerman, 2002). Be to, aukštesnis pažinimo funkcijų išsivystymas leidžia asmeniui ne tik atpažinti emocijas, bet ir jas konceptualiai diferencijuoti, struktūruoti bei reflektuoti (Agnoli et al., 2019). Tai ypač svarbu aukščiausiam, penktajame, emocinio sąmoningumo lygyje, kuris pasižymi gebėjimu suvokti sudėtingus emocijų junginius kaip tarpusavyje sąveikaujančius procesus (Lane & Schwartz, 1987). Toks gebėjimas reikalauja abstraktaus mąstymo,

semantinio diferencijavimo bei metakognityvinių funkcijų. Vadinasi, aukštesnis emocinis sąmoningumas gali suteikti platesnes galimybes kūrybiškai naudoti pažintinius resursus, įskaitant ir jų pritaikymą socialinėje sąveikoje. Tokiu atveju, nors gilesnė emocijų analizė remiamasi kognityvinių aspektu, visgi tai gali būti pasitelkiama ir empatijai, taip mažinant psichopatiškumo apraiškas. Tai ypač aktualu beširdiškumo kontekste, kuris apima emocinį šaltumą, empatijos stoką. Taigi, taip mažesnis emocinis sąmoningumas gali prognozuoti beširdiškumą. Šis aspektas reikalauja tolesnių tyrimų ir platesnio socialinio bei psichologinio konteksto įvertinimo.

Rezultatai ne tik patvirtina, kad ne tik proaktyvi agresija gali būti prognostinis veiksnys psichopatiškumo dimensijoms (Fite & Reine, 2010), bet atskleidžia, kad taip pat reaktyvi agresija gali prognozuoti psichopatiškumo bruožus kaip nesivaldymą ir beširdiškumą. Rezultatai leidžia svarstyti, kad skirtingos agresijos formos gali būti ne tik psichopatiškumo pasekmė, bet ir indikacija apie tam tikrų jo bruožų egzistavimą. Pavyzdžiui, dažnas reaktyvios agresijos pasireiškimas, impulsyvus, stipriai emociškai įkrautas atsakas į provokacijas, gali rodyti individui būdingą emocijų reguliacijos trūkumą, žemą frustracijos toleranciją ir elgesio kontrolės stoką, t. y. psichopatiškumo nesivaldymui artimus bruožus. Tuo tarpu dažnas proaktyvios agresijos elgesys, apgalvotas, manipuliatyvus, siekiantis naudos, gali atspindėti beširdiškumui būdingą emocinį nejautrumą, empatijos stoką ir kitų išnaudojimo tendencijas. Taigi, tokios elgesio formos gali būti laikomos psichopatiniais bruožams būdingo elgesio stiliaus indikatoriumi.

4.1. Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos ateities tyrimams

Vertinant šio tyrimo rezultatus, svarbu atsižvelgti į kelis reikšmingus ribotumus, kurie gali turėti įtakos rezultatų interpretavimui ir jų pritaikomumui platesniame kontekste.

Tyrimo imtis buvo sudaryta iš jaunų suaugusiųjų, daugiausia studijuojančių universitetuose, todėl rezultatų pritaikomumas visai populiacijai yra ribotas. Be to, vyrų skaičius imtyje buvo mažesnis nei moterų, kas galėjo apriboti galimybes analizuoti lyčių skirtumus, tad ateities tyrimuose rekomenduojama siekti labiau subalansuoto lyčių atstovavimo ir įtraukti įvairesnius dalyvius iš skirtingų socialinių sluoksnių.

Taip pat, tyrime naudotos savistatos vertinimo priemonės, nors ir standartizuotos bei patikimos, galėjo būti paveiktos socialinio pageidaujamumo efekto. Dalyviai galėjo sąmoningai ar nesąmoningai menkinti savo agresijos ar psichopatiškų bruožų raišką, siekdami sudaryti socialiai priimtina įspūdį, o tai ypač aktualu vertinant psichopatiškumą, kurio bruožai, kaip manipuliacija, gali lemti atsakymų iškraipymus.

Galiausiai, tyrimo rezultatai turi praktinę reikšmę agresijos prevencijai ir psichologinių intervencijų planavimui. Intervencijų programos turėtų būti orientuotos į impulsyvumo mažinimą, afekto valdymo gebėjimų ugdymą, emocinio sąmoningumo bei socialinio jautrumo stiprinimą. Tokios priemonės galėtų būti ypač naudingos taikant jas jaunimo grupėse, kuriose dar vyksta intensyvi savireguliacijos ir moralinio sąmoningumo raida.

IŠVADOS

1. Jaunų suaugusiųjų imtyje labiau išreikštas psichopatiškumo nesivaldymo ir beširdiškumo bruožas statistiškai reikšmingai susijęs su reaktyvia agresija, tačiau emocinis sąmoningumas nebuvo reikšmingai susijęs su šia agresijos forma.
2. Jaunų suaugusiųjų imtyje labiau išreikštas psichopatiškumo nesivaldymo ir beširdiškumo bruožas statistiškai reikšmingai susijęs su proaktyvia agresija, tačiau emocinis sąmoningumas nebuvo reikšmingai susijęs su šia agresijos forma.
3. Jaunų suaugusiųjų psichopatiškumo pasipūtimo bruožas nebuvo susijęs su proaktyvia agresija.
4. Jaunų suaugusiųjų proaktyvią agresiją statistiškai reikšmingai prognozavo psichopatiškumo bruožai nesivaldymas ir beširdiškumas, modelis paaiškino 31,3 % dispersijos. Reaktyvią agresiją prognozavo nesivaldymas ir beširdiškumas, modelis paaiškino 27,6 % dispersijos.
5. Jaunų suaugusiųjų imtyje psichopatiškumo bruožą beširdiškumą statistiškai reikšmingai prognozuoja proaktyvi bei reaktyvi agresija, vyriška lytis bei emocinis sąmoningumas iki 32,5 %. Nesivaldymo bruožą statistiškai reikšmingai prognozuoja proaktyvi ir reaktyvi agresija, bet ne lytis iki 34,9 %.

LITERATŪRA

- Agnoli, S., Mancini, G., Andrei, F., & Trombini, E. (2019). The relationship between trait emotional intelligence, cognition, and emotional awareness: An interpretative model. *Frontiers in psychology*, 10, 1711. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01711>
- Arnett, J. J. (2015). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties* (2nd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199795574.013.9>
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American psychologist*, 55(5), 469. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Baron-Cohen, S. (2012). *The science of evil: On empathy and the origins of cruelty*. Basic books.
- Baron, R. A., & Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. Springer Science & Business Media. <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-6971-7>
- Baumeister, R. (2018). *Self-regulation and self-control: Selected works of Roy F. Baumeister*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315175775>
- Benjamin Jr, A. J. (2015). Definition of aggression. *Encyclopedia of mental health*, 1(2), 33-9.
- Benning, S. D., Venables, N. C., & Hall, J. R. (2018). Successful psychopathy. *Handbook of psychopathy*, 2, 585-608.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological bulletin*, 106(1), 59. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59>
- Blackburn, R. (2007). Personality disorder and antisocial deviance: comments on the debate on the structure of the psychopathy checklist-revised. *Journal of personality disorders*, 21(2), 142-159 <https://doi.org/10.1521/pedi.2007.21.2.142>
- Blatt, S. J. (2008). Two primary configurations of psychopathology. [10.1176/appi.ajp.2007.05111853](https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2007.05111853)
- Boden, M. T., & Thompson, R. J. (2015). Facets of emotional awareness and associations with emotion regulation and depression. *Emotion*, 15(3), 399. <https://doi.org/10.1037/emo0000057>

Boyatzis, R. E., & Sala, F. (2004). The Emotional Competence Inventory (ECI). In G. Geher (Ed.), *Measuring emotional intelligence: Common ground and controversy* (pp. 147–180). Nova Science Publishers. [Microsoft Word - ECI 2.0 Technical Manual.16 b2.doc](#)

Brazil, K. J., & Forth, A. E. (2016). Psychopathy checklist: Screening version (PCL: SV). *Encyclopedia of personality and individual differences*, 1-4 [10.1007/978-3-319-28099-8_1101-1](#)

Burger, Amanda J., Mark A. Lumley, Jennifer N. Carty, Deborah V. Latsch, Elyse R. Thakur, Maren E. Hyde-Nolan, Alaa M. Hijazi, and Howard Schubiner. 2016. The effects of a novel psychological attribution and emotional awareness and expression therapy for chronic musculoskeletal pain: A preliminary, uncontrolled trial. *Journal of Psychosomatic Research* 81: 1–8. [10.1016/j.jpsychores.2015.12.003](#)

Bushman, B. J., & Huesmann, L. R. (2010). Aggression. *Handbook of social psychology*, 2, 833-863. <https://doi.org/10.1002/9780470561119.socpsy002023>

Cale, E. M., & Lilienfeld, S. O. (2002). Sex differences in psychopathy and antisocial personality [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(01)00125-8)

Cavalcanti, J. G., & Pimentel, C. E. (2016). Personality and aggression: A contribution of the General Aggression Model. *Estudos de Psicologia (Campinas)*, 33(3), 443-451. [10.1590/1982-02752016000300008](#)

Castro, V. L., Cheng, Y., Halberstadt, A. G., & Grühn, D. (2016). EUREKA! A conceptual model of emotion understanding. *Emotion Review*, 8(3), 258–268. <https://doi.org/10.1177/1754073915580601>

Chung, J. E., Song, G., Kim, K., Yee, J., Kim, J. H., Lee, K. E., & Gwak, H. S. (2019). Association between anxiety and aggression in adolescents: a cross-sectional study. *BMC pediatrics*, 19, 1-9.. [10.1186/s12887-019-1479-6](#)

Cima, M., Raine, A., Meesters, C., & Popma, A. (2013). Validation of the Dutch Reactive Proactive Questionnaire (RPQ): Differential correlates of reactive and proactive aggression from childhood to adulthood. *Aggressive Behavior*, 39(2), 99-113. [10.1002/ab.21458](#)

Coid, J., & Ullrich, S. (2010). Antisocial personality disorder is on a continuum with psychopathy. *Comprehensive psychiatry*, 51(4), 426-433. [10.1016/j.comppsy.2009.09.006](#)

Collignon, O., Girard, S., Gosselin, F., Saint-Amour, D., Lepore, F., & Lassonde, M. (2010). Women process multisensory emotion expressions more efficiently than men. *Neuropsychologia*, 48(1), 220-225. [10.1016/j.neuropsychologia.2009.09.007](https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2009.09.007)

Čekanavičius, V., & Murauskas, G. (2014). Taikomoji regresinė analizė socialinių tyrimuose. Vilniaus universiteto leidykla, 33-38.

Dawel, A., Wright, L., Irons, J., Dumbleton, R., Palermo, R., O’Kearney, R., & McKone, E. (2017). Perceived emotion genuineness: normative ratings for popular facial expression stimuli and the development of perceived-as-genuine and perceived-as-fake sets. *Behavior research methods*, 49, 1539-1562. [10.3758/s13428-016-0813-2](https://doi.org/10.3758/s13428-016-0813-2)

De Vignemont, F., & Singer, T. (2006). The empathic brain: how, when and why?. *Trends in cognitive sciences*, 10(10), 435-441 [10.1016/j.tics.2006.08.008](https://doi.org/10.1016/j.tics.2006.08.008)

De Vogel, V., & Lancel, M. (2016). Gender differences in the assessment and manifestation of psychopathy: Results from a multicenter study in forensic psychiatric patients. *International Journal of Forensic Mental Health*, 15(1), 97-110 <https://doi.org/10.1080/14999013.2016.1138173>

Dinić, B. M., & Wertag, A. (2018). Effects of Dark Triad and HEXACO traits on reactive/proactive aggression: Exploring the gender differences. *Personality and Individual Differences*, 123, 44-49. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.11.003>

Drislane, L. E., Patrick, C. J., & Arsal, G. (2014). Clarifying the content coverage of differing psychopathy inventories through reference to the triarchic psychopathy measure. *Psychological assessment*, 26(2), 350. <https://doi.org/10.1037/a0035152>

Erbas, Y., Sels, L., Ceulemans, E., & Kuppens, P. (2016). Feeling me, feeling you: The relation between emotion differentiation and empathic accuracy. *Social Psychological and Personality Science*, 7(3), 240-247. <https://doi.org/10.1177/1948550616633504>

Ferguson, C. J., & Dyck, D. (2012). Paradigm change in aggression research: The time has come to retire the General Aggression Model. *Aggression and violent behavior*, 17(3), 220-228. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.02.007>

Fischer, A. H., Kret, M. E., & Broekens, J. (2018). Gender differences in emotion perception and self-reported emotional intelligence: A test of the emotion sensitivity hypothesis. *PloS one*, 13(1), e0190712. [10.1371/journal.pone.0190712](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190712)

Fite, P. J., Raine, A., Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., & Pardini, D. A. (2010). Reactive and proactive aggression in adolescent males: Examining differential outcomes 10 years later in early adulthood. *Criminal justice and behavior*, 37(2), 141-157. <https://doi.org/10.1177/0093854809353051>

Forouzan, E., & Cooke, D. J. (2005). Figuring out la femme fatale: Conceptual and assessment issues concerning psychopathy in females. *Behavioral sciences & the law*, 23(6), 765-778. [10.1002/bsl.669](https://doi.org/10.1002/bsl.669)

Frijda, N. H., Kuipers, P., & Ter Schure, E. (1989). Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. *Journal of personality and social psychology*, 57(2), 212. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.2.212>

Garofalo, C., & Neumann, C. S. (2018). Psychopathy and emotion regulation: Taking stock and moving forward. In *Routledge international handbook of psychopathy and crime* (pp. 58-79). Routledge.

Garofalo, C., & Velotti, P. (2017). Negative emotionality and aggression in violent offenders: The moderating role of emotion dysregulation. *Journal of Criminal Justice*, 51, 9-16. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2017.05.015>

Garofalo, C., Neumann, C. S., & Velotti, P. (2021). Psychopathy and aggression: The role of emotion dysregulation. *Journal of interpersonal violence*, 36(23-24), NP12640-NP12664. [10.1177/0886260519900946](https://doi.org/10.1177/0886260519900946)

Glick, J. A. (1992). Werner's relevance for contemporary developmental psychology. *Developmental Psychology*, 28(4), 558. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.4.558>

Goldman, A. (2011). Two routes to empathy. *Empathy: Philosophical and psychological perspectives*, 31-44. [10.1093/acprof:oso/9780199539956.003.0004](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199539956.003.0004)

Greenberg, L. S., Elliott, R., & Pos, A. (2007). Special topic: Emotion-focused therapy. *European Psychotherapy*, 7(1). [10.1007/s10879-006-9031-z](https://doi.org/10.1007/s10879-006-9031-z)

Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of general psychology*, 2(3), 271-299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>

Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281-291. [https://doi.org/10.1017.S0048577201393198](https://doi.org/10.1017/S0048577201393198)

Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of personality and social psychology*, 85(2), 348. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>

Guerra, N. G., Rowell Huesmann, L., & Spindler, A. (2003). Community violence exposure, social cognition, and aggression among urban elementary school children. *Child development*, 74(5), 1561-1576. [10.1111/1467-8624.00623](https://doi.org/10.1111/1467-8624.00623)

Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2005). Structural models of psychopathy. *Current psychiatry reports*, 7(1), 57-64. [10.1007/s11920-005-0026-3](https://doi.org/10.1007/s11920-005-0026-3)

Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2009). Psychopathy: Assessment and forensic implications. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(12), 791-802. [10.1177/070674370905401202](https://doi.org/10.1177/070674370905401202)

Hare, R. D., Neumann, C. S., & Mokros, A. (2018). The PCL-R assessment of psychopathy: Development, properties, debates, and new directions. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (2nd ed., pp. 39–79). The Guilford Press.

Hong, X., Mao, L., Chen, J., Wu, Y., Li, P., & Hu, M. (2025). Emotion differentiation and depressive symptoms: a systematic review and meta-analysis. *Current Psychology*, 1-16. [10.1007/s12144-024-07195-8](https://doi.org/10.1007/s12144-024-07195-8)

Horley, J. (2014). The emergence and development of psychopathy. *History of the human sciences*, 27(5), 91-110. [10.1177/0952695114541864](https://doi.org/10.1177/0952695114541864)

Howner, K., Fischer, H., Dierks, T., Federspiel, A., Wahlund, L. O., Jonsson, T., ... & Kristiansson, M. (2011). Brain processing of fearful facial expression in mentally disordered offenders. *Journal of Behavioral and Brain Science*, 1(3), 115-123. [10.4236/jbbs.2011.13016](https://doi.org/10.4236/jbbs.2011.13016)

Huesmann, L. R. (2018). An integrative theoretical understanding of aggression: A brief exposition. *Current opinion in psychology*, 19, 119-124. [10.1016/j.copsyc.2017.04.015](https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.015)

Jambroes, T., Jansen, L. M., vd Ven, P. M., Claassen, T., Glennon, J. C., Vermeiren, R. R., ... & Popma, A. (2018). Dimensions of psychopathy in relation to proactive and reactive aggression: Does intelligence matter?. *Personality and Individual Differences*, 129, 76-82. [10.1016/j.paid.2018.03.001](https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.03.001)

Kashdan, T. B., Barrett, L. F., & McKnight, P. E. (2015). Unpacking emotion differentiation: Transforming unpleasant experience by perceiving distinctions in negativity. *Current*

Directions in Psychological Science, 24(1), 10-16. disorder: A review and integration. *Clinical psychology review*, 22(8), 1179-1207. <https://doi.org/10.1177/0963721414550708>

Kashdan, T. B., Breen, W. E., & Julian, T. (2010). Everyday strivings in war veterans with posttraumatic stress disorder: Suffering from a hyper-focus on avoidance and emotion regulation. *Behavior therapy*, 41(3), 350-363. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2009.09.003>

Kashdan, T. B., DeWall, C. N., Masten, C. L., Pond, R. S., Jr., Powell, C., Combs, D., Schurtz, D. R., & Farmer, A. S. (2014). Who is most vulnerable to social rejection? The toxic combination of low self-esteem and lack of negative emotion differentiation on neural responses to rejection. *PLoS ONE*, 9(3), Article e90651. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0090651>

Kashdan, T. B., Ferrisizidis, P., Collins, R. L., & Muraven, M. (2010). Emotion differentiation as resilience against excessive alcohol use: An ecological momentary assessment in underage social drinkers. *Psychological science*, 21(9), 1341-1347. [10.1177/0956797610379863](https://doi.org/10.1177/0956797610379863)

Kimonis, E. R., Skeem, J. L., Cauffman, E., & Dmitrieva, J. (2011). Are secondary variants of juvenile psychopathy more reactively violent and less psychosocially mature than primary variants?. *Law and human behavior*, 35(5), 381. <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9243-3>

Lansford, J. E. (2018). Development of aggression. *Current opinion in psychology*, 19, 17-21. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.015>

Lane, R. D., & Smith, R. (2021). Levels of emotional awareness: theory and measurement of a socio-emotional skill. *Journal of Intelligence*, 9(3), 42. [10.3390/jintelligence9030042](https://doi.org/10.3390/jintelligence9030042)

Lane, R. D., & Pollermann, B. Z. (2002). Complexity of emotion representations.

Barrett, L. F., & Salovey, P. (Eds.). (2002). *The wisdom in feeling: Psychological processes in emotional intelligence*. Guilford Press. [Gilbert et al \(VRONSKY\).pdf](#)

Lane, Richard D., and Gary E. Schwartz. 1987. Levels of emotional awareness: A cognitive-developmental theory and its application to psychopathology. *American Journal of Psychiatry* 144: 133–43. [10.1176/ajp.144.2.133](https://doi.org/10.1176/ajp.144.2.133)

Lange, J., Heerdink, M. W., & Van Kleef, G. A. (2022). Reading emotions, reading people: Emotion perception and inferences drawn from perceived emotions. *Current opinion in psychology*, 43, 85–90. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.06.008>

Lilienfeld, S. O. (1994). Conceptual problems in the assessment of psychopathy. *Clinical Psychology Review*, 14(1), 17-38. [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(94\)90046-9](https://doi.org/10.1016/0272-7358(94)90046-9)

Long, K., Felton, J., Lilienfeld, S., & Lejuez, C. (2014). The role of emotion regulation in the relations between psychopathy factors and impulsive and premeditated aggression. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5, 390–396. [10.1037/per0000085](https://doi.org/10.1037/per0000085)

Maneiro, L., Cutrín, O., & Gómez-Fraguela, X. A. (2022). Gender differences in the personality correlates of reactive and proactive aggression in a Spanish sample of young adults. *Journal of interpersonal violence*, 37(7-8), NP4082-NP4107. <https://doi.org/10.1177/0886260520957697>

Matthews, G., Zeidner, M., & Roberts, R. D. (2007). Emotional intelligence: Knowns and unknowns. Oxford, England: Oxford University Press. [10.1093/acprof:oso/9780195181890.001.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195181890.001.0001)

Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). *The four-branch model of emotional intelligence*. [Four Branch Model](#)

Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2001). Personal Summary Report. *Toronto, Canada: Multi-Health Systems Inc.* [sample-_-msceit-_-personal-summary-report.pdf](#)

Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2002). Mayer-Salovey-Caruso emotional intelligence test (MSCEIT) users manual.. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2014.03.028>

Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2008). Emotional intelligence: New ability or eclectic traits?. *American psychologist*, 63(6), 503. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2001). Personal Summary Report. *Toronto, Canada: Multi-Health Systems Inc.* <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.6.503>

Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R., & Sitarenios, G. (2003). Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V2.0. *Emotion*, 3(1), 97. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.3.1.97>

Meloy, J. Reid (1988). *The Psychopathic Mind: Origins, Dynamics, and Treatment*. Northvale, NJ: Jason Aronson Inc. p. 9. [ISBN 0-87668-311-1](#).

Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2015). Understanding psychopathy using the basic elements of personality. *Social and Personality Psychology Compass*, 9(5), 223-237 <https://doi.org/10.1111/spc3.12170>

Miller, J. D., Watts, A., & Jones, S. E. (2011). Does psychopathy manifest divergent relations with components of its nomological network depending on gender?. *Personality and individual differences*, 50(5), 564-569. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.11.028>

Montag, Christiane, Laura Haase, Dorothea Seidel, Martin Bayerl, Jürgen Gallinat, Uwe Herrmann, and Karin Dannecker. 2014. A pilot trial of psychodynamic group art therapy for patients in acute psychotic episodes: Feasibility, impact on symptoms and mentalising capacity. *PLoS ONE* 9: e112348. [10.1371/journal.pone.0112348](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0112348)

Neumann, C. S., Hare, R. D., & Newman, J. P. (2007). The super-ordinate nature of the Psychopathy Checklist-Revised. *Journal of personality disorders*, 21(2), 102-117. <https://doi.org/10.1521/pedi.2007.21.2.102>

Novick-Kline, P., Turk, C. L., Mennin, D. S., Hoyt, E. A., & Gallagher, C. L. (2005). Level of emotional awareness as a differentiating variable between individuals with and without generalized anxiety disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 19(5), 557-572. [10.1016/j.janxdis.2004.06.001](https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.06.001)

Nouvion, S. O., Cherek, D. R., Lane, S. D., Tcheremissine, O. V., & Lieving, L. M. (2007). Human proactive aggression: Association with personality disorders and psychopathy. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 33(6), 552-562. [10.1002/ab.20220](https://doi.org/10.1002/ab.20220)

Ostrov, J. M., & Houston, R. J. (2008). The utility of forms and functions of aggression in emerging adulthood: Association with personality disorder symptomatology. *Journal of Youth and Adolescence*, 37, 1147-1158. <https://doi.org/10.1007/s10964-008-9289-4>

O'Toole, M. S., Jensen, M. B., Fentz, H. N., Zachariae, R., & Hougaard, E. (2014). Emotion differentiation and emotion regulation in high and low socially anxious individuals: An experience-sampling study. *Cognitive Therapy and Research*, 38, 428-438. <https://doi.org/10.1007/s10608-014-9611-2>

Patrick, C. J. (2018). Psychopathy as masked pathology. *Handbook of psychopathy*, 2, 3-21.

Patrick, C. J. (2010). Operationalizing the triarchic conceptualization of psychopathy: Preliminary description of brief scales for assessment of boldness, meanness, and disinhibition. *Unpublished test manual, Florida State University, Tallahassee, FL*, 1110-1131. <https://pdfs.semanticscholar.org/fb4c/c0fdae0840553500ee091579ae76a6477e8e.pdf>

Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and psychopathology*, 21(3), 913-938. <https://doi.org/10.1017/s0954579409000492>

Piaget, J. (1951). Principal factors determining intellectual evolution from childhood to adult life. In *Organization and pathology of thought: Selected sources* (pp. 154-175). Columbia University Press. <https://doi.org/10.1037/10584-000>

Preston, O. C., & Anestis, J. C. (2020). The indirect relationships between psychopathic traits and proactive and reactive aggression through empathy and emotion dysregulation. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 42(3), 409-423. <https://doi.org/10.1007/s10862-019-09760-z>

Pond Jr, R. S., Kashdan, T. B., DeWall, C. N., Savostyanova, A., Lambert, N. M., & Fincham, F. D. (2012). Emotion differentiation moderates aggressive tendencies in angry people: a daily diary analysis. *Emotion*, 12(2), 326. [10.1037/a0025762](https://doi.org/10.1037/a0025762)

Porter, S., Woodworth, M., & Black, P. J. (2006). Psychopathy and aggression. *Handbook of psychopathy*, 481-494.

Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., Stouthamer-Loeber, M., & Liu, J. (2006). *The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire: Differential Correlates of Reactive and Proactive Aggression in Adolescent Boys*. *Aggressive Behavior*, 32(2), 159–171. <https://doi.org/10.1002/ab.20115>

Reidy, D. E., Zeichner, A., Miller, J. D., & Martinez, M. A. (2007). Psychopathy and aggression: Examining the role of psychopathy factors in predicting laboratory aggression under hostile and instrumental conditions. *Journal of Research in Personality*, 41(6), 1244-1251. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2007.03.001>

Rochat, M. J. (2023). Sex and gender differences in the development of empathy. *Journal of neuroscience research*, 101(5), 718-729. [10.1002/jnr.25009](https://doi.org/10.1002/jnr.25009)

Roberton, T., Daffern, M., & Bucks, R. S. (2012). Emotion regulation and aggression. *Aggression and violent behavior*, 17(1), 72-82. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.09.006>

Rogstad, J. E., & Rogers, R. (2008). Gender differences in contributions of emotion to psychopathy and antisocial personality disorder. *Clinical psychology review*, 28(8), 1472-1484. [10.1016/j.cpr.2008.09.004](https://doi.org/10.1016/j.cpr.2008.09.004)

Schlegel, K. (2020). Inter-and intrapersonal downsides of accurately perceiving others' emotions. *Social intelligence and nonverbal communication*, 359-395. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34964-6_13

Sellbom, M., Laurinavičius, A., Ustinavičiūtė, L., & Laurinaitytė, I. (2018). The Triarchic Psychopathy Measure: An examination in a Lithuanian inmate sample. *Psychological assessment*, 30(7), e10. <https://doi.org/10.1037/pas0000603>

Stafford, E., & Cornell, D. G. (2003). Psychopathy scores predict adolescent inpatient aggression. *Assessment*, 10(1), 102-112. <https://doi.org/10.1177/1073191102250341>

Subic-Wrana, C., Beutel, M. E., Brähler, E., Stöbel-Richter, Y., Knebel, A., Lane, R. D., & Wiltink, J. (2014). How is emotional awareness related to emotion regulation strategies and self-reported negative affect in the general population?. *PloS one*, 9(3), e91846. [10.1371/journal.pone.0091846](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0091846)

Skeem, J. L., & Cooke, D. J. (2010). Is criminal behavior a central component of psychopathy? Conceptual directions for resolving the debate. *Psychological assessment*, 22(2), 433. [10.1037/a0008512](https://doi.org/10.1037/a0008512)

Skeem, J. L., Polaschek, D. L., Patrick, C. J., & Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathic personality: Bridging the gap between scientific evidence and public policy. *Psychological Science in the Public Interest*, 12(3), 95-162. [10.1177/1529100611426706](https://doi.org/10.1177/1529100611426706)

Sleep, C. E., Weiss, B., Lynam, D. R., & Miller, J. D. (2019). An examination of the Triarchic Model of psychopathy's nomological network: A meta-analytic review. *Clinical psychology review*, 71, 1-26. [10.1016/j.cpr.2019.04.005](https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.04.005)

Suslow, T., Dannlowski, U., Lalee-Mentzel, J., Donges, U. S., Arolt, V., & Kersting, A. (2004). Spatial processing of facial emotion in patients with unipolar depression: a longitudinal study. *Journal of affective disorders*, 83(1), 59-63. [10.1016/j.jad.2004.03.003](https://doi.org/10.1016/j.jad.2004.03.003)

Szczygieł, D., Buczny, J., & Bazińska, R. (2012). Emotion regulation and emotional information processing: The moderating effect of emotional awareness. *Personality and Individual differences*, 52(3), 433-437. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.11.005>

Van Baardewijk, Y., Stegge, H., Bushman, B. J., & Vermeiren, R. (2009). Psychopathic traits, victim distress and aggression in children. *Journal of child psychology and psychiatry*, 50(6), 718-725.

Verona, E., & Vitale, J. (2018). Psychopathy in women: Assessment, manifestations, and etiology. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (2nd ed., pp. 509–528). The Guilford Press. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.02023.x>

Werner, N. E., & Crick, N. R. (1999). Relational aggression and social-psychological adjustment in a college sample. *Journal of abnormal psychology*, 108(4), 615. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.108.4.615>

Vlaicu, C. (2020). Psychological Theories of Aggression. Critical Perspective. *Journal of Education, Society and Multiculturalism*, 61-73. [7.ClaudiaVlaicu_JESM-2019.pdf](#)

Werner, H. (1957). The concept of development from a comparative and organismic point of view.

Wynn, R., Høiseth, M. H., & Pettersen, G. (2012). Psychopathy in women: theoretical and clinical perspectives. *International journal of women's health*, 257-263. [10.2147/IJWH.S25518](#)

PRIEDAI

1 Priedas. Proaktyvios-reaktyvios agresijos klausymyno faktorinės analizės rezultatai

Proaktyvio-reaktyvios agresijos teiginys	Faktorių svoriai	
	1 faktorius	2 faktorius
1 Teiginys	-0,216	0,768
3 Teiginys	-0,166	0,766
5 Teiginys	-0,034	0,541
7 Teiginys	-0,109	0,728
8 Teiginys	0,207	0,497
11 Teiginys	0,014	0,647
13 Teiginys	0,208	0,544
14 Teiginys	0,119	0,449
16 Teiginys	0,272	0,352
19 Teiginys	0,392	0,197
22 Teiginys	0,32	0,338
2 Teiginys	0,544	0,133
4 Teiginys	0,44	0,204
6 Teiginys	0,633	-0,053
9 Teiginys	0,813	-0,156
10 Teiginys	0,687	-0,114
12 Teiginys	0,678	-0,057
15 Teiginys	0,828	-0,14
17 Teiginys	0,363	0,279
18 Teiginys	0,643	0,011
20 Teiginys	0,536	0,168
21 Teiginys	0,477	0,008
23 Teiginys	0,135	0,45

Pastaba. N = 154. Atlikta principinių komponentų analizė taikant Oblimin sukinį; Paryškinti vieno faktoriaus svoriai virš 0,3.

2 Priedas. Informuoto sutikimo forma

Sveiki,

Esu Vilniaus universiteto Teisės psichologijos magistrantūros studentas Daumantas Ališauskas ir kviečiu jus sudalyvauti savo tyrime, kuriame siekiu išsiaiškinti Psichopatiškumo, Emocinio sąmoningumo bei agresijos ryšius.

Dalyvavimas yra savanoriškas, todėl galite atsisakyti dalyvauti tyrime ar bet kuriuo metu pasitraukti. Anketa yra anoniminė, todėl informacijos konfidencialumas yra garantuotas. Tyrimo rezultatai bus naudojami apibendrintai, neatskleidžiant individualios informacijos.

Pildydami anketą stenkitės pasirinkti jums labiausiai tinkamą atsakymo variantą. Anketos pildymas užtruks apie 10-15 min.

Kilus klausimams ar pastebėjimams, galite kreiptis el. paštu:
daumantas.alisauskas@fsf.stud.vu.lt

Darbo vadovas doc. dr. Alfredas Laurinavičius: alfredas.laurinavičius@fsf.vu.lt